

Stilistikos ir retorikos raida Lietuvoje

Irena Smetonienė

Lietuvių kalbos katedra, Taikomosios kalbotyros institutas, Vilniaus universitetas
El. paštas: irena.smetonienė@ff.vu.lt
ORCID: 0000-0002-5165-8078

Marius Smetona

Lietuvių kalbos katedra, Taikomosios kalbotyros institutas, Vilniaus universitetas
El. paštas: marius.smetona@ff.vu.lt
ORCID: 0000-0003-2816-5504

Santrauka. Kiekviena sąvoka turi savo ne tik istoriją, bet ir priešistorę, be kurios neįmanoma suvokti tiek sudėtingų, tiek paprastų gyvenimo reiškinių, todėl straipsnyje trumpai apžvelgiama retorikos ir stilistikos raida nuo Antikos iki šių dienų. Džiausia dėmesio skiriama stilistikos ir retorikos formavimui bei plėtrai Lietuvoje. Retorikos, kaip vieno iš svarbiausių laisvųjų menų, Lietuvoje XVI–XVIII a. dar buvo mokoma kartu su dialektika, logika, žymiausi veikalai: Žygimanto Liauksmino knyga „Oratoriaus praktika, arba retorikos meno taisyklės“, Motiejaus Kazimiero Šarbievijaus „Poetika“, Stanislovo Konarskio „Apie taisytiną iškalbą ydas. Apie meną gerai mąstyti, būtiną gebėjimui gerai kalbėti“, Pilypo Nerijaus Goliaskio „Apie iškalbą ir poeziją“ ir kt. Lietuvoje stilistikos nacionaline kalba atsirado vėliau – tik XX a. antrojo dešimtmečio pabaigoje. Pirmasis lietuvišką stilistikos veikalą 1918 m. parašė Kazys Bizauskas pavadinimu „Raštijos bei literatūros teorija“. Antrasis autorius Motiejus Gustaitis savo „Stilistiką“ (1923) paantrašėje vadina „vadovėliu literatūros teorijai“. Panašiai savo veikalą pavadino ir Juozas Ambrazevičius – „Literatūros teorija. Poetika“ (1930, antras leidimas 1936 m.). Stilistikos klausimais sovietmečiu rašyta gana daug, savo darbus pradėjo Kazimieras Župerka, Audronė Bitinienė, Juozas Abaravičius. Tais laikais rengta ir plačiausia bei išsamiausia Juozo Pikčilingio „Lietuvių kalbos stilistika“. Atkūrus Nepriklausomybę, suklestėjo retorika. 1999 m. pasirodė fundamentinis Reginos Koženiauskieneš retorikos darbas „Retorika: Iškalbos stilistika“, 2005 m. „Juridinė lingvistika“, 2013 m. „Retorinė ir stilistinė publicistinių tekstų analizė“. Kalbant apie retorikos atgimimą, būtina paminėti Ireną Buckley, Vytauto Didžiojo universiteto profesorę. Ji yra monografijų „Retorikos tradicija XIX amžiaus lietuvių literatūroje“ (2006) ir „L’Eden lituanien et la Babylone française: les contacts culturels franco-lituanien au XIXe siècle“ (kartu su Marie-France de Palacio, 2012) autorė. Pirmojoje monografijoje pateikta labai aiški retorikos samprata. Retorinės analizės principus mokslininkė taiko XIX a. lietuvių literatūrai, aktualizuodama retorinės kultūros tradiciją Lietuvoje. Dėstant retoriką vadovaujamosi klasikiniu retorikos kanonu, kurį atgimus retorikai iš naujo atrado visos šalys, tačiau aiškiai matyti ir pasikeitimai: pasaulyje perkainojama viskas – nuo socialinių santykių, vertybių sistemos iki kalbos. Tai, kas buvo taip aiškiai suprantama retorikos kanone, imama laužyti, bandoma nustatyti naujas taisykles ir tradicijas. Pastebėta, kad tokių naujų pirmiausia atsiranda JAV, vėliau jos plinta į Europą ir galiausiai pasiekia mus.

Raktažodžiai: stilistika, retorika, kanonas, klasikinė retorika, retorikos atgimimas.

Received: 2023-09-01. Accepted: 2023-12-21

Copyright © 2023 Irena Smetonienė, Marius Smetona. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Development of Stylistics and Rhetoric in Lithuania

Abstract. Every concept has its own history and its own prehistory, without which it is impossible to understand both complex and simple phenomena of life, and this article provides a brief overview of the development of rhetoric and stylistics from antiquity to the present day. It focuses on the formation and development of stylistics and rhetoric in Lithuania. Rhetoric, as one of the most important liberal arts, was still taught in Lithuania in the 16th and 18th centuries, together with dialectics and logic, the most famous works being: “Oratoriaus praktika, arba retorikos meno taisyklės” [The Practice of the Orator, or the Rules of the Art of Rhetoric] by Žygimantas Liaukšminas, “Poetika” [Poetics] by Motiejus Kazimieras Sarbievijus, “Apie taisytinas iškalbos ydas. Apie meną gerai mąstyti, būtina gebėjimui gerai kalbėti” [On the Correctable Faults in Eloquence. On the Art of Good Thinking Necessary for Good Speaking] by Stanislovas Konarskis, “Apie iškalbą ir poeziją” [On eloquence and Poetry] by Pilypas Nerijus Golianskis and others. In Lithuania, works on stylistics in the national language appeared later, only at the end of the 1910s. The first Lithuanian work on stylistics was written in 1918 by Kazys Bizauskas under the title “Raštijos bei literatūros teorija” [Theory of Writing and Literature]. The second author, Motiejus Gustaitis, called his “Stilistika” [Stylistics] (1923) “a textbook for the theory of literature” in its subtitle. Juozas Ambrzevičius gave a similar title to his work “Literatūros teorija. Poetika” [Literary Theory. Poetics] (1930, second edition in 1936). During the Soviet period, quite a number of writers wrote on stylistic issues, including Kazimieras Župerka, Audronė Bitinienė and Juozas Abaravičius. The most extensive and comprehensive “Lietuvių kalbos stilistika” [Stylistics of the Lithuanian Language] by Juozas Pikčilingis was also prepared at that time. After the restoration of independence, rhetoric thrived. In 1999, Regina Koženiauskienė wrote her fundamental work on rhetoric “Retorika: Iškalbos stilistika” [Rhetoric: The Stylistics of Elocution]; “Juridinė lingvistika” [Legal Linguistics] was published in 2005; and, in 2013, “Rhetorical and Stylistic Analysis of Publication Texts” was released. Referring to the revival of rhetoric, it is necessary to mention Irena Buckley, Professor at Vytautas Magnus University. She is the author of the monographs “Retorikos tradicija XIX amžiaus lietuvių literatūroje” [The Rhetorical Tradition in 19th-Century Lithuanian Literature] (2006) and “L’Eden lituanien et la Babylone française: les contacts culturels franco-lituanien au XIXe siècle” [Lithuanian Eden and French Babylon: Franco-Lithuanian Cultural Contacts in the 19th Century] (co-author with Marie-France de Palacio, 2012). The first monograph presents a clear conception of rhetoric, applying rhetorical analysis principles to 19th-century Lithuanian literature and updating the tradition of rhetorical culture in Lithuania. Teaching of rhetoric adheres to the classical canon rediscovered during the global revival of rhetoric. However, evident changes are occurring, as everything in the world undergoes reevaluation, from social relations and value systems to language. The established understanding within the rhetoric canon is being disrupted, and new rules and traditions are taking shape. These innovations are noted to initially emerge in the USA, then spread to Europe, eventually reaching Lithuania.

Keywords: stylistics, rhetoric, canon, classical rhetoric, rhetorical revival.

Įvadas

Pati retorikos sąvoka yra plati ir vartojama įvairiuose kontekstuose, sinonimiškai su tokiomis sąvokomis kaip *tekstas*, *kalba*, *diskursas*. Pačia bendriausia prasme ji gali būti laikoma mentaline ir emocija galia paveikti klausytoją taip, kaip to siekia kalbėtojas (Tatolytė 2014, 23–24). Bėgant amžiams retorika tai iškildavo į pripažinimo aukštumas, tai visiškai sunykdamo ir iš jos likdavo tik retorinių figūrų pavadinimas. Nagrinėjant retorikos ir stilistikos raidą bei santykį, galima sakyti, kad jos nėjo greta, o prarydavo viena kitą, todėl ir šiame straipsnyje nebus atskiros retorikos ir stilistikos istorijos bei gyvavimo Lietuvoje – jos visada bus kartu. Straipsnio tikslai: aprašomuoju analitiniu metodu apžvelgti retorikos istoriją nuo Antikos laikų, išgryninti svarbiausius atskirų epochų bruožus, pateikti Lietuvos stilistikos ir retorikos genezę bei šiuolaikinės retorikos iššūkius.

Kiekviena sąvoka turi savo ne tik istoriją, bet ir priešistorę, be kurios neįmanoma suvokti tiek sudėtingų, tiek paprastų gyvenimo reiškinių. Retorika tiek Antikoje, tiek

dabar akcentuoja žodžio galią ir oratoriaus sugebėjimą keisti pasaulį per kalbą. Įvairiais amžiais ir esant skirtingoms kultūrinėms, politinėms bei istorinėms situacijoms pabrėžiami skirtingi retorikos komponentai, todėl varijuoja ir pats apibrėžimas.

Retorika – viena iš seniausių mokslo šakų, Antikoje tapytuose paveiksluose visada stovėjusi centre kaip svarbiausia disciplina, kuriai paklūsta kitos.

Seniausia žodžio praktika siejama su magija, ritualu, mitu, o pats retorikos mokslas suklestėjo V a. prieš Kristų, nors pats žodis paminėtas Platono. Kai kurie tyrinėtojai mano, kad Platonas ir sukūrė šį terminą visoms iki tol egzistavusios iškalbos mokymo technikoms pavadinti (Tatolytė 2014, 25). Graikai prieš du su puse tūkstantmečio pirmieji aprašė ir penkių dalių retorikos kanoną, tiksliau kalbos parengimo žingsnius:

- Invencija (medžiagos ieškojimas ir rinkimas temai, radimas, ką pasakyti),
- Dispozicija (nuosekli, logiška, rišli teksto struktūra ir komponavimas),
- Elokucija (kalbos žodinė raiška, jos išstobulinimas stiliaus atžvilgiu),
- Memoriacija (atminties ugdymas, sakymo būdo pasirinkimas),
- Akcija (atlikimas, sakymas, balso, gestų, mimikos mokslas).

Trečiąją, elokuciją, Regina Koženiausienė vadina stilistikos pramote, kurios galutinis tikslas buvo taisyklinga kalba, turtingos leksikos parinkimas, išraiškingumo būdų aprašymas, retorinių priemonių – daugybės tropų ir figūrų vartoseną, kalbos išstobulinimas ir tinkamo stiliaus pritaikymas (Koženiausienė 2013, 89). Sofistai, kurie retoriką suprato kaip techniką, bandė aprašyti, kas yra paveiki kalba, kaip ją reikia paruošti, išmokyti ir atlikti (pasakyti). Šie tikslai atsiranda iš poreikio apginti savo tiesą teismuose, todėl plėtojasi juridinė retorika, bet šalia plėtojosi ir politinių debatų praktika. Retorikos teoretikas Aristotelis pirmasis pateikia retorinių priemonių sąvadą. Jis suformuoja metaretoriką – mokslą apie retorines priemones, kurios tarnauja oratoriui, kad jo kalba būtų paveiki.

Penkių dalių kanoną perėmę romėnai nuo graikų retorikos meno įtikinti argumentuota kalba palinko į meną gerai kalbėti. Daugiausia dėmesio buvo skiriama taip pat teisei retorikai, nes toks buvo poreikis, vis daugiau dėmesio imama skirti oratoriui ir atsakomybė už vartojamas retorines priemones perkeliama būtent jam, nes jis tomis priemonėmis naudojasi savo tikslams pasiekti.

Krikščionybės skelbėjai viešai smerkė retoriką už daugžodžiavimą, tačiau patys aktyviai naudojo jos išgalėmis. Šv. Augustinas iš Cicerono paima pagrindinius oratoriaus postulatus, kad oratorius turi mokytis, džiuginti savo kalba klausytojus ir skatinti veikti. Juos Augustinas sieja su stiliumi, bet labiau pabrėžia būtent poveikį, o ne stilių – stilius laikomas geru tada, kai auditorija paveikiama. Jis kėlė didesnius reikalavimus asmenybei ir teigė, kad oratoriaus pavyzdys veikia labiau negu stilius. Retorikos centras nuo teisiųjų kalbų persikelia prie Biblijos tekstų aiškinimo.

Viduramžiais Romos imperijos Rytai rėmėsi graikų retorine tradicija, tačiau apie VI a. retorika sunyko ir graikų kultūros renesansas prasideda tik IX a. antroje pusėje įsiviešpatavus Karolingų dinastijai. Buvo manoma, kad išsilavinęs žmogus privalo gerai mokėti senąją graikų kalbą, natūralu ir skaityti originalius graikų šviesuolių kūrinius. Tačiau teigiama, kad to meto retorika buvo tik senųjų panegirikų imitavimas, kalba buvo

įmantri ir sudėtinga. Vakarų retorikos mokykla rėmėsi lotyniškąja tradicija, o iširus Romos imperijai, Vakaruose baigėsi klasikinės retorikos era. XI ir XII a. gramatika ir retorika yra humanitarinio mokymo pagrindas prancūzų ir anglų bažnytinėse mokyklose, todėl Prancūzijoje ir Anglijoje suklesti laišku ir pamokslų ruošimo menas, tam skiriamos net atskiros teorijos.

Retorika aukštumą vėl pasiekia Renesanse, kai tarsi iš naujo atrandamas Cicerono, Kvintiliano ir Aristotelio mokymas. Jais remiamasi, sekama, jų darbai analizuojami ir kopijuojami, jų pavyzdys moko gero stiliaus. Svarbiausia, kad retorika vėl tampa viešojo gyvenimo centru, ji neatsiejama nuo literatūros, filosofijos, apskritai nuo humanizmo idėjų. Kartu su retorika grįžta ir antikinių vertybių svarba.

Reformacijos ir Kontrreformacijos laikotarpiu retorikos mokoma gimtosiomis kalbomis, šalia religinių tekstų atsiranda nacionalinių kalbų gramatikos, kalbų vadovėliai, suklesti tokie retorikos žanrai kaip prakalba, pamokslas, ginčas, polemika.

Barokas dar labiau išpopuliarina retoriką: išleista daugybė vadovėlių ir enciklopedijų, ten primityviai perpasakojami klasikų veikalai. Svarbiausia retorikos ypatybė – perdėtas puošnumas, kuris paliečia visus žanrus. Vadovėliuose koncentruojamasi į stilių, bet jis labai manieringas, sudėtingas. Atrodo, kad Baroko laikotarpis gerokai prisidėjo, kad ilgainiui susiformavo klaidinga nuostata, jog klasikinė retorika sietina tik su stiliumi, o modernioji esanti argumentavimo menas. Ši samprata labai paveikė retoriką kaip dėstomąjį dalyką, įvyksta laisvųjų menų reforma. Jos iniciatorius Pierre de La Ramée (Pjeras Ramusas). Reformos rezultatas – penkios retorikos kanono dalys, sudariusios nedalomą retorikos visumą, suskyla į atskirus mokslus: loginis mąstymas, samprotavimas, buvęs kalbėjimo pagrindas, atiduodamas logikai; invencija – dialektikai; oratoriaus moralė – etikai; elokucija tapo stilistika, o akcija imta vadinti elokucija. Ji P. Ramée buvo suprantama kaip viešųjų kalbų atlikimo, sakymo menas.

Apšvietos laikais atsisakoma P. Ramée idėjų, bandoma grįžti prie penkių dalių kanono, keliama mintis, kad sudėtingas stilius trukdo suprasti mintį, todėl teigiama, kad kalba turi būti aiški, paprasta ir taisyklinga. Kalba suvokiama kaip minčių perteikimo priemonė, svarbiausias reikalavimas stiliui – aiški ir suprantama mintis. Retorika imama sieti su literatūra, gilinamasi į kalbos prigimtį.

Atsiradus literatūros mokslui, retorika kaip disciplina nyksta, naujų teorijų nebekuriama. Vienose šalyse nuo XIX a. pradžios, kitose nuo XX a. pradžios retoriką išstumia kiti humanitariniai mokslai: literatūros kritika, literatūros mokslas, lingvistika, struktūralizmas, semiotika ir kt. Retorikos nelieka net vardo. Klasikiniai retorikos ir filosofijos ryšiai nutrūksta visam šimtmečiui iki XX a. antrosios pusės. Prie retorikos nunykimo prisideda ir autoritariniai režimai, nes jai reikalingos viešosios erdvės nelieka, ją keičia propaganda, kuri remiasi retorikos dalykais tik manipuliacijai, prievartiniam įtikinimui, asmenybių lauzymui – retorika tampa valdžios atstovų manipuliacijos įrankiu. Išigali visuotinis, nebylus retorikos neigimas. Klasikinė retorika buvo pastatyta ant demokratijos ir laisvės, taigi ir žodžio laisvės pamatų, o kai tų dviejų pamatinių dalykų trūko arba visai neliko, kai lėmė ne įtikinimas, ne galimybė paveikti klausytojus argumentuota kalba, bet

imperatyvūs įsakymai, nurodymai iš viršaus, retorika tapo ne tik nereikalinga, bet netgi pavojinga. „Pirmiausia tai pasakytina apie tautas, kurios XIX a. patyrė priespaudą. Jų dėmesys savo garbingos praeities tekstams, noras išskirti tautines vertybes stiprino kultūrinį partikuliarizmą. Literatūros istorija, pamažu išstumianti retoriką, tapo besiformuojančios nacionalinės filologijos pagrindu“ (Buckley 2009, 33 cit. iš Koženiauskiene 2013, 92). Europos šalyse, kuriose nuo lotynų kalbos pereita prie nacionalinių kalbų, viena sudedamoji retorikos mokslo dalis – stilistika ilgą laiką buvo užgožusi kitas ne mažiau svarbias jos dalis. Tipiškas atvejis italų mokslininko knygoje, parašytoje jau XX a. septintajame dešimtmetyje, pateiktas apibrėžimas, kuriuo stilistika su retorika visiškai tapatinamos, šie mokslai vartojami kaip sinonimai: „Menas, kuris moko žodžiais įtikinamai reikšti mintis ir jausmus, vadinamas stilistika, arba retorika“ (Palazgi). Atkreiptinas dėmesys, kad perimtas grynai klasikinis retorikos apibrėžimas (akcentuojamas įtikinimas), bet pirma įrašyta stilistika, tarsi viršesnė, universalesnė, tik po to retorika. Knygos viršelyje retorikos apskritai neliko. Jos antraštė taip pat ženklina rašymo, o ne kalbėjimo svarbą: „Gerai rašyti. Stilistika. Metrika. Literatūra.“

Taigi beveik visoje Europoje kitos sisteminės retorikos dalys pamažu buvo atskirtos, imtos plėtoti savarankiškai, o stilistika užgožė jas visas ir pamažu tapo autonominiu mokslu, savotišku retorikos pakaitu, pačios retorikos neminint ir visiškai ją ignoruojant. Stilistika iš retorikos žlugimo išėjo kaip laimėtoja, jai susidarė sąlygos augti, skleistis, tirti savo nacionalinės kalbos stilių, iliustruoti išimtinai savosios prozos ir poezijos pavyzdžiais. Kasdienės visuomeninės, politinės, teisinės iškalbos pavyzdžių visai neliko.

Tačiau taip yra ne visur. Rytų Europoje nelieka net retorikos sąvokos (tiesa, lieka retori- nių figūrų pavadinimas). Jos atsisakymas paveikė ne vienos kartos gebėjimą argumentuoti savo žodžius, logiškai ir nuosekliai dėstyti mintis, reikšti nuomonę, ieškoti tiesos – anot senovės graikų, tik laisvas žmogus gali ieškoti tiesos, čia laisvės nebuvo. Vakarų švietimo sistemoje retorikos mokymas, kaip argumentuoto kalbėjimo, iškalbos mokymas, išliko visą XX a. Praktinės retorikos disciplinos niekada neatsisakė laisvieji anglai, puoselėję bendrąsias humanistines vertybes, diegę jas jaunimui visų lygių mokyklose. JK į valdžią atėjus Margaret Thatcher, valdžios retorikoje atsisakoma aukštojo stiliaus, o pagrindine vertybe tampa funkcionalumas. Retorika visada išsilaikė laisvuose Skandinavijos kraštuose ir demokratinėje Amerikoje. Žodžio *retorika* neatsižadėjo vokiečių ir prancūzų filologai, tačiau tik formaliai (veikalų antraštėse): iš tiesų vokiečiai ir prancūzai retorika vadino naujai atsiradusią išskirtinai meninės prozos teoriją, kurioje dominavo dėmesys kompozicijai, stiliui ir stiliaus priemonėms (vadinasi, iš retorikos tik dispozicijai ir elokucijai), o kitos sudedamosios dalys visiškai prarado savo reikšmę.

Vadinamasis retorikos atgimimas Vakaruose prasideda XX a. šeštajame dešimtmetyje, o į Rytų Europą ateina tik paskutiniame šio amžiaus dešimtmetyje. Kuriasi jaunos demokratijos šalys, o su demokratija grįžta ir retorikos poreikis, pamažu grįžta retorikos kaip politinės komunikacijos autoritetas. Su demokratija formuojasi viešoji erdvė, o kartu ir viešasis diskursas, kuris negalimas be retorikos žinių. Formuojasi šiuolaikinė, moderni retorika, dar vadinama neoretorika. Ji siejasi su komunikacijos mokslais ir perima daug

iš kitų mokslų, tokių kaip psichologija, lingvistika, semantika. Vienas dalykas išlieka nuo seniausių laikų – įtikinimas. Tai atsispindi ir naujosios retorikos sąvokoje – „Retorika yra paveikios komunikacijos teorija“ (Chaim Perelman). Reikia pasakyti, kad tas „pasiėmimas“ dažniausiai yra abipusis, nes visi humanitariniai mokslai turi bent dalelę retorikos. Kiekvienas mokslas savaip prisitaiškė retorikos terminologiją, sąvokas ir metodus. Psichologija, logika, sociologija, etika ir estetika daugiausia pasiėmė iš dispozicijos, gramatika, stilistika, literatūros teorija – iš elokucijos (kalbinę ir stilistinę raišką), dispozicijos (tekstų kūrimo metodus). Ypač daug iš retorikos pasiėmė įvairios kalbotyros sritys (stilistika, sociolingvistika, psicholingvistika, semantika, sintaksė, teksto teorija). Retorikos fragmentų yra informatikos, valdymo, dalykinio bendravimo efektingumo, dialogo technikos ir taktikos kursuose, kurie skaitomi anaip tol ne humanitarams. Taigi, retorika gyvuoja įvairiose kasdienio gyvenimo sferose (Tatolytė 2014, 27–37; Koženiauskiene 2001, 15–19; Koženiauskiene 2013, 89–99).

Retorikos ir stilistikos raida Lietuvoje

Viduramžiais prigięs retorikos apibrėžimas (puošimo menas) ir suklestėjęs Baroko laikais, kai įsigalėjo perdėtai puošni stiliaus ornamentika, tapo visos Europos universitetų, taigi ir Lietuvos, kelrodžiu ir kartu retorikos mokslo kaip vientiso ir tvirtai suręsto pastato skeldėjimu. Tiesa, retorikos, kaip vieno iš svarbiausių laisvųjų menų, Lietuvoje XVI–XVIII a. dar buvo mokoma kartu su dialektika, logika, tai yra nuosekliu samprotavimu ir argumentavimu, didelę įtaką retorikos ir logikos vienovei turėjo nesugriaunamas Aristotelio autoritetas. Tai rodo XVII a. profesoriaus Žygimanto Liauksmo knyga „Oratoriaus praktika, arba retorikos meno taisyklės“, į kurią įdėtas dialektikos branduolys (*Medulla dialecticae*).

Knyga išleista lotynų kalba 1648 m., pakartota net 14 leidimų daugelyje Europos miestų (Frankfurte prie Maino, Kelne, Miunchene, Prahoje, Vienoje, Viurcburge), buvo leidžiama iki pat XVIII a. Knygoje Ž. Liauksminas daugiausia kalba apie amplifikacijos rūšis ir retorinį periodą – harmoningą, sklandų, argumentuotą ir įtaigų sakinių sudarymą ir vartojimą iškalboje – iš esmės tai stilistikos sritis, bet dar tvirtai supinta su dispozicija. Ž. Liauksmo veikalo autoritetai – Aristotelis, Ciceronas ir Kvintilianas.

Toje pačioje Vilniaus jėzuitų akademijoje (dabartinis Vilniaus universitetas) retoriką ir stilistiką dėstė vienas didžiausių XVII a. poetų ir pamokslininkų Lietuvos–Lenkijos valstybėje profesorius Motiejus Kazimieras Sarbievijus, daug dėmesio savo „Poetikoje“ (apie 1623) skyręs Antikos autoriams, derinęs jų kūrinių pasaulietinę retoriką su iškalbiu pamaldumu. Lietuvos stilistams geriausiai žinoma pirmoji šio veikalo dalis *De acuto et arguto* (Apie aštrųjį ir šmaikštųjį stilių) apie įvairių baroko stilių ir žanrų estetinius ypatumus.

XVI–XVII a. iškalbos mokymas (beveik be išimties proginų kalbų konstravimas ir stilistinis jų dekoras) buvo grindžiamas retorikos tradicija. Daugiausia dėmesio skirta proginėms panegirinėms kalboms. Buvo mokoma kurti proza ir eiliuotai sveikinimo kalbas, epigramas, prakalbas, dedikacijas (Koženiauskiene 2010, 35–46), iš esmės literatūros

žanrus, iš jų vienas kitas buvo parašytas ir lietuvių kalba. Pirmuoju tokios eiliuotos lietuviškos iškalbos pavyzdžiu galėtų būti Martyno Mažvydo „Katekizmo“ (1547) prakalba „Knigieles paczias byla Letuvinikum̃ ir Szemaiczium̃“.

Retorinė erudicija ir stiliaus individualumas, išmonė buvo viena iš to meto iškalbos sąlygų. Laikantis tradicijos nenukrypstanta nuo retorinės dispozicijos – argumentavimo ir komponavimo (pavyzdžiui, įžangos ir pabaigos) formulių, vartojama išradinga barokinė stilistinė topika, gausiai įpinami mitologiniai ir bibliniai įvaizdžiai (Koženiauskienė 2013, 89–91).

Šiuo laikotarpiu sukurti ir kiti svarbūs veikalai. Stanislovas Konarskis parašo veikalą „Apie taisytinas iškalbos ydas. Apie meną gerai mąstyti, būtiną gebėjimui gerai kalbėti“. Jis siūlo atkurti antikinę retoriką, vėl sujungti retoriką su logika. Pilypas Nerijus Golianskis traktate „Apie iškalbą ir poeziją“ teigia, kad kalba turi būti paremta dalykų reikšmingumu, derina Antikos mintis su to meto prancūzų teorine mintimi.

Pasibaigus lotynų kalbos dominavimui, ir Lietuvoje pereita prie dėstymo lenkų kalba. Šia kalba rašomi iškalbos veikalai, bet iš jų turinio matyti, kad retorikos mokymas kaip sistema, kaip kanonas jau iširęs. Elokucija – kanoninė retorikos dalis – dominuojanti, stelbianti kitas. Klasicizmo laikais ypač minėtinas VU profesorius P. N. Golianskis, parašęs pirmąjį retorikos veikalą lenkų kalba „Apie iškalbą ir poeziją“ (1808), turėjusį didelę įtaką lietuvių stilistikoms – lenkų autorių pavyzdžiu parašytos pirmosios stilistikos lietuvių kalba jau XX a. pradžioje (Gustaitis, Ambrazevičius). Čia jau ryškėja retorikos transformacija į literatūros teoriją. 1815–1816 m. Stanislovas Kostka Potockis išleidžia knygą „Apie iškalbą ir stilių“. Tai buvo vienas iš išsamiausių retorikai ir poetikai skirtų darbų LDK. Autoriaus mintys artimos Aristoteliiui, ypač akcentuojama oratoriaus dora, daug dėmesio skiriama pamokslų iškalbai (Tatolytė 2014, 33–34; Ulčainaitė 1984; Koženiauskienė 2001, 18–19).

Būtina paminėti ir žinomą kalbininką Kazimierą Jaunių, kuris Kauno kunigų seminarijoje, tęsdamas savo mokytojo Antano Baranausko darbus, mokė būsimus kunigus lotynų, vėliau – lietuvių kalbos ir iškalbos meistriskumo, ir pats garsėjo kaip geras oratorius, didelį dėmesį kreipęs į lietuvių kalbos gramatiką ir kalbėtojo stilių. K. Jaunius, be kitų svarbių kalbotyros darbų, paliko savo skaityto praktinio kurso „Dvasiškoji iškalba“ konspektus, kuriuos galėjo būti surašęs kuris jo mokiny Kauno kunigų seminarijoje. Tai klasikine retorika paremta knyga, joje minimas graikų iškalbos meistras Demostenas, daugelyje vietų originalo kalba cituojamas didžiausias romėnų oratorius Ciceronas, įpinamas apie stilių rašęs Horacijus. Nedidelėje 40 puslapių knygelėje, išleistoje praėjus metams po oratoriaus mirties, aiškia, sklandžia, taisyklinga lietuvių kalba kompaktiškai išdėstyti stiliaus reikalavimai kalbėtojui. Tai iš esmės pirmoji spausdinta iškalbos stilistikos knyga lietuvių kalba, nes K. Jaunius mokytojo A. Baranausko „Homiletikos, arba Mokslo šventosios iškalbos“ („Mokslas szventosios yszkalbos“) lietuviški konspektai, nors ir senesni, pirmą kartą išspausdinti tik 2005 metais. K. Jaunius pateikia reikalavimus kalbėtojui, apibrėžia jį ir išvardija, ką geras kalbėtojas privalo turėti:

- 1) autoritetą;
- 2) išmanyti dalyką, turėti susirinkęs turiniui medžiagą (*materiam*) apie sakomą dalyką;
- 3) turėti tikslą (dvasiškoje iškalboje galutinis tikslas – žmonių sielų išganymas, kad jie turėtų amžinąjį gyvenimą);
- 4) kalbėti tam tikru būdu, arba stiliumi, kai kalbama žmonių susirinkimui, jų akivaizdoje:
  - a) vienaip, t. y. statesniu (tiesiu, aiškiu) stiliumi, kai kalbama jaunimui ir paprasčiau žmonėms, negirdėjusiems to dalyko;
  - b) kitaip, t. y. aukštesniu stiliumi, su didesne iškilme, kai sakomas pamokslas didžiame žmonių susirinkime.

Reikalingiausia stiliaus dorybė esanti kalbos aiškumas ir paprastumas. Tai esanti tikra sakymo dovana, nes tada klausytojai supranta sakomąjį dalyką ir tiesa giliai įeina į jų protą ir širdį. Dar viena stiliaus dorybė – sakinio lengvumas. Pamokslininkui dar svarbu, kad kalba būtų jausminga ir eitų į klausytojų širdį, o tam reikia kalbos gyvumo. K. Jauniaus išdėstė ir stiliaus trūkumus:

- 1) kalbos neaiškumas;
- 2) kalbos tuštumas;
- 3) per didelis išgražinimas;
- 4) per didelis kalbos prastumas, arba žemumas.

K. Jaunius buvo ne tik retorikos teoretikas, bet ir praktikas, kaip tik toks oratorius, kokį pats aprašo. Jis gerai mokėjo lietuvių kalbą, turėjo nepaprastą iškalbą, mokėjo kiekvieną uždegti. „Aukso burna“ K. Jaunių vadino rašytojas Juozas Tumas-Vaižgantas, palikęs storame mokykliniame sąsiuvinyje stropiai surašytus konspektus. Stiliaus aiškumo, tauraus paprastumo, jausmingumo, dvasios didingumo iš K. Jauniaus paskaitų Kauno kunigų seminarijoje mokėsi ir poetas Jonas Mačiulis-Maironis (Koženiauskiene 2008, 27–36).

Jau rašyta, kad nuo XIX a. vidurio iki XX a. pirmųjų dešimtmečių Europos tautų retorikos veikalai nacionalinėmis kalbomis pamažu visai transformavosi į stilistiką, poetiką ir literatūros teoriją. Galima sakyti, kad retorika tiesiog išsilydė stilistikoje, ištirpo literatūros teorijos dalyje. Lietuvoje stilistikos nacionaline kalba atsirado vėliau – tik XX a. antrojo dešimtmečio pabaigoje.

Apie stiliaus reikalus užsimenama XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lietuviškoje spaudoje – „Varpe“, „Tėvynės sarge“, „Vilniaus žiniose“. Tačiau čia stilius traktuojamas tik kaip kalbos praktikos, jos apvalymo nuo svetimybų dalykas. Stilistinės kalbos kartu su literatūros vertinimu, tiksliau jo elementų, galima rasti Vinco Kudirkos, Jono Jablonskio, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės darbuose. To meto literatūros kritikoje pirmą kartą bandoma apibrėžti meno kūrinio stiliaus kategoriją. Minėtinas Jurgio Šlapelio straipsnis *Apie stilių* „Lietuvaitėje“, Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės knyga „Iš mūsų literatūros“. Išsamesnių straipsnių apie stilių atsiranda kiek vėliau – „Kalboje“, „Gimtojoje kalboje“, „Kultūroje“, „Židinyje“, „Vaire“ (Pikčilingis 1971, 14).

Pirmasis lietuvišką stilistikos veikalą 1918 m. parašė Kazys Bizauskas pavadinimu „Raštijos bei literatūros teorija“. Šiame iš esmės stilistikos darbe (*Stilistikos skyrius* – pa-

grindinis, ilgiausias ir išsamiausias) aptariami įvairūs veikalai, vietos skiriama ir iškalbai – byloms, prakalboms, pamokslams. Stilistikos dalis parašyta nuosekliai laikantis klasikinės retorikos elokucijos tvarkos. Pirmiausia surašyti reikalavimai, keliami kiekvieno rašytojo stiliui: taisyklingumas, aiškumas, griežtumas ir grynumas, skiriama dėmesio sinonimams, o aptariant grynumą – archaizmams, neologizmams, barbarizmams, provincializmams ir šnekamosios kalbos žodžiams. Kalbėdamas apie specifines stiliaus ypatybes – vaizdingumą ir graudingumą (emocingumą), autorius mini poetiškus veikalus, kurie „stato sau tikslą atsiliiepti į žmonių jausmus, poezija stengiasi sugriaudenti sielą. <...> Bet prie to tikslo siekia ne vien poezijos veikalai, bet ir prozaiški raštai, ypač bylos, prakalbos, pamokslai, kurių tikslas tuo ar kitokiu būdu paveikti į skaitytojus, arba klausytojus“ (Bizauskas 1918, 31, 65 cit. iš Koženiauskiene 2013, 91), t. y. paveikti klausytojų protą, valią ir jausmus. Vaizdingumui ir graudingumui padeda tropai ir figūros, kurių aprašymai paremti klasikinės retorikos definicijomis, o pavyzdžiai dažniausiai iš lietuvių poezijos, meninės prozos ar tautosakos veikalų (Koženiauskiene 2013, 90–91).

Antrasis autorius Motiejus Gustaitis savo „Stilistiką“ (1923) paantraštėje vadina „vadovėliu literatūros teorijai“ (antrasis leidimas išeina 1927 m.). Tai dar nebuvo tikrosios stilistikos vadovėlis (tą rodo ir paantraštė), didžioji dalis knygos skirta literatūros teorijai. Esama nemažai ekskursų į retoriką ir poetiką. Vadovėlio struktūroje bei sąvokų apibrėžtyse matyti kitų autorių įtaka – ypač daug kur sekta Piotro Chmieliovskio „Lenkų stilistika“ (1903), kitais autoriais naudojamos gana kūrybiškai. Į literatūros sampratą, be poezijos ir meninės prozos, panašiai kaip ir pirmtakas K. Bizauskas, dar įtraukia visas raštijos rūšis – ir metraščius, ir užrašus, ir biografijas, ir charakteristikas, ir istorijos veikalus, ir studijas, ir monografijas, ir publicistiką, ir iškalbą. Stilistiką M. Gustaitis tradiciškai aprašo pagal įprastą retorinės elokucijos tvarką: „Geras stilius turi būti aiškus, tikslus, grynas, taisyklingas“ (Gustaitis 1923, 7 cit. iš Koženiauskiene 2013, 91). Aiškumą autorius iliustruoja tinkamu sinonimų, homonimų, perfrazių vartojimu, gebėjimu tiksliai reikšti mintis. Kalbėdamas apie grynumą, sako, kad labiausiai jam kenkia svetimų kalbų įtaka. Dailių stilių aprašydamas autorius kalba apie stiliaus gyvumą (šiam labiausiai talkinančios figūros), skambumą (eufonija, euritmija) ir vaizdingumą (tropai – jo versmės). Iškalbai skirtoje IV dalyje supažindina su jos rūšimis, pateikia viešųjų kalbų pavyzdžių – ir pasaulietinių, ir dvasinių. Vadovėliui negalėjo neatsiliiepti bendras to meto stilistikos kaip mokslo lygmuo. Ne visur vienoda ir iliustracinė medžiaga – vienur ji imama iš tautosakos, lietuvių klasikų kūrybos, kitur iš gana menkos kultūros vertimų. Ypač didelis iliustracijų stygius jaučiamas ten, kur autorius norėjo parodyti, kaip turi būti rašomi mokslo veikalai, įstaigų raštai – tuo metu šių žanrų būta tik užuomazgų. Vadovėlyje esama ir stilistinių taisyklių, pavyzdžiui, priekaištai Maironiui, kad jo dvieilyje *kad* galimas suprasti dvejopai, o Kristijono Doneičio kūryboje esą neskambių vietų, nes susiduria du vienskiemeniai žodžiai (išsamiau žr. Pikčilingis 1971, 15–16). Šiuo požiūriu autorius pateikia ir visai racionalių pastabų, patarimų, kurie rado atgarsį ir vėlesniuose stilistikos darbuose, pavyzdžiui: „Stiliaus grynumas reikalauja, kad visi žodžiai ir posakiai būtų suderinti su kalbos dvasia, kaip nėra dviejų tolygių žmonių, taip nėra dviejų kalbų, kurios neturėtų savo dėsnių, ypatybių,

savo tam tikrų žodžių ir posakių, neišverčiamų kitomis kalbomis. Antraip ir būti negali, nes kalba tai tautos sielos veidrodis. Kas darko kalbą, tas teršia jos sielą, skaudžia tautos dvasią“ (cit. iš Pikčilingis 1971, 16).

Panašiai savo veikalą pavadino ir Juozas Ambrazevičius – „Literatūros teorija. Poetika“ (1930, antras leidimas 1936 m.). Viena veikalo dalis skirta grožinio kūrinio kalbos ir stiliaus analizei. Atkreiptinas dėmesys, kad autorius literatūra vadina visa, kas parašyta, pasakyta ar išdainuota, ką K. Bizauskas vadino *veikalais*, o M. Gustaitis – *raštiją*. Knygoje aptariami poezijos ir prozos veikalai, iš šių ir mokslo veikalai, ir kritika, ir publicistika, ir iškalba. Pirmiausia autorius paliečia turinio klausimus: temos, antraštės ypatumus, taip pat medžiagos rinkimą, pagrindinės idėjos būtinumą, plano dalis ir jų reikalavimus, kompoziciją, taigi šiek tiek pasinaudoja ir kitomis retorikos mokslo dalimis: dispozicija, bet daugiausia elokucija. Stilistikos dalis aprašyta panašiai, kaip K. Bizausko ir M. Gustaitio, pagal tą patį klasikinės retorikos elokucijos kanoną (Koženiausienė 2013, 91; Pikčilingis 1971, 16).

XX a. ketvirtajame dešimtmetyje rašomosios bendrinės kalbos funkcinių stilių – meninio, mokslinio, publicistinio, kanceliarinio – susiformavimas leido šio laikotarpio kalbininkams Pranui Skardžiui bei Petru Jonikui kelti idėją apie stilistinį lietuvių kalbos tyrimą. P. Skardžiaus samprotavimai apie lingvistinės stilistikos objektą straipsnyje „Gramatika ir stilistika“ dar gana bendro pobūdžio. Tolesnis žingsnis lietuvių stilistikos raidoje gali būti P. Joniko straipsnis „Mūsų bendrinės rašomosios kalbos kultūros problema“. Šiame straipsnyje P. Jonikas pirmą kartą lietuvių kalbotyroje aptarė funkcinės stilistikos teorinius teiginius, perimtus iš žymaus čekų rašomosios kalbos teoretiko Bohuslavo Havraneko veikalų. Funkcinė lietuvių kalbos struktūra aptariama ir P. Joniko knygelėje „Gimtojo žodžio baruose“, išleistoje Čikagoje. Lingvistinė lietuvių kalbos stilistika būtų susiformavusi kur kas anksčiau nei XX a. septintasis dešimtmetis, jeigu ne karas, okupacijos ir P. Joniko bei P. Skardžiaus emigracija (Knabikaitė 2002, 81).

Stilistika ir žymiausi XX a. antrosios pusės ir XXI a. pradžios stilistai

Stilistikos klausimais sovietmečiu rašyta gana daug, savo darbus pradėjo Kazimieras Župerka, Audronė Bitinienė, Juozas Abaravičius. Būta ne tik straipsnių, bet ir studijų pobūdžio darbų, pavyzdžiui, Adomo Šoblinsko „Lietuvių kalbos veiksmazodžio stilistika“, Janinos Barauskaitės „Lietuvių kalbos daiktavardžio stilistika“ ir kt. Jurgio Lebedžio monografijoje apie Simoną Stanevičių ir Mikalojų Daukšą buvo skyrių, kur tyrinėjama šių autorių kalba bei stilius, raiškos ypatybės. Literatūrinės stilistikos klausimus nagrinėjo Vytautas Kubilius, Antanas Venclova, dainų poetinės kalbos priemonės tyrinėjo Balys Sruoga, Kęstutis Nastopka, nemažai vietos stilistikai skirta Donato Saukos studijoje „Tautosakos savitumas ir vertė“. Straipsnių apie grožinio kūrinio stilių yra paskelbę Vanda Zaborskaitė, Irena Kostkevičiūtė, Vitas Areška, Albertas Zalatorius, Jonas Lankutis ir kt., tiriamojo pobūdžio straipsnių spausdinta to meto žurnaluose ir laikraščiuose (Pikčilingis 1971, 16–18).

Tais laikais rengta ir plačiausia bei išsamiausia Juozo Pikčilingio „Lietuvių kalbos stilistika“. J. Pikčilingio kaip lituanisto pradžia susijusi su literatūra: jo baigiamasis darbas universitete – „Dvaro ir kaimo prieštaravimai Lazdynų Pelėdos raštuose“. Atsiradus aspirantūros vietai Lietuvių kalbos katedroje, J. Pikčilingiui pasiūlyta rašyti darbą iš stilistikos – kaip literatūrą ir kalbą jungiantį dalyką. Vadovu paskirtas Ričardas Mironas, kuris, nors buvo eruditas, studijavęs Kaune ir Paryžiuje, tačiau ne lituanistas. Tad J. Pikčilingiui teko dirbti labai savarankiškai, pačiam nusistatyti tyrimo metodus, kryptį. 1956 m. apgintoje disertacijoje „Žodžių vartojimas perkeltine reikšme P. Cvirkos kūryboje“ pirmą kartą taip plačiai ištyrinėti tropai ir jų kūrimo būdai, frazeologija, stilistinės funkcijos. Didelė dalis disertacijos panaudota fundamentiniam „Lietuvių kalbos stilistikos“ (I t. 1971; II t. 1975) leidiniui, medžiaga naudota ir kitose knygose bei straipsniuose. Už „Lietuvių kalbos stilistiką“ J. Pikčilingis 1977 m. apdovanotas Respublikine premija. Šiame darbe pakloti lietuvių stilistikos mokslo pamatai, sukurtos arba patikslintos stilistikos sąvokos, apibrėžtas objektas, atskleistos lietuvių kalbos stilistinės išgalės. J. Pikčilingiui nebuvo lengva, nes tada (kartais ir dabar) pamatinės sąvokos – stilius, stilistika, literatūrinė stilistika, lingvistinė stilistika, funkciniai stiliai ir pan. – lingvistų buvo skirtingai interpretuojamos. Net pats lingvistinės stilistikos objektas įvairiai traktuotas ir traktuojamas net šiandien (Knabikaitė 2002, 79). J. Pikčilingis ne kartą skundėsis, kad stilistika į kalbotyrą žengia tik pirmuosius žingsnius, ji auginama ant pliko akmens ir tebesanti podukros vietoje (Koženiauskienė et al. 2010, 23).

Vis dėlto J. Pikčilingis nubrėžė stilistikos tyrimo gaires, svarbiausios idėjos plėtojamos jo išugdytų tyrėjų darbuose. Profesorius buvo nemažo būrio jaunųjų mokslininkų vadovas, kiekvienam skiepijęs siekį savarankiškai brandinti mokslinę mintį ir nuoširdžiai skatinęs plėtoti „žodžio estetikos vertybes“ (Koženiauskienė et al. 2010, 20; Bitinienė 2006, 299–305). Be jau minėto fundamentinio darbo „Lietuvių kalbos stilistika“, J. Pikčilingis yra parašęs knygas „Žodžio aiškumas ir tikslumas“ (1965), „Žodžių vartojimas perkeltine reikšme: tropai“ (1967), „Leksinė ir gramatinė sinonimika“ (1969), „Lietuvių kalbos stilistinė sintaksė: kalbos figūros“ (1969), „Kas yra stilius“ (1971), „Lietuvių kalbos stilistikos pratimai“ (1973), „Žodžio interviu“ (1982) ir daugybę straipsnių, vertingiausi sugulė į leidinį „Juozas Pikčilingis. Stilistikos darbų rinktinė“ (2010).

J. Pikčilingis pirmasis aprašė lietuvių kalbos funkciinių stilių sistemą, kiekvieno stiliaus ypatybes ir raiškos priemonių vartojimo polinkius. „Lietuvių kalbos stilistikoje“ ir kituose J. Pikčilingio darbuose laikomasi nuostatos, kad funkcinis stilius gali būti skaidomas į atmainas (postilius), o šie į dar smulkesnes „atskaidas“ – žanrus. Teksto lingvistikos elementų esama abiejose „Lietuvių kalbos stilistikos“ dalyse, net aptariant stilingos kalbos reikalavimus J. Pikčilingis skatino taikyti statistinius metodus, juos buvo aptaręs ir „Lietuvių kalbos stilistikoje“. Itin svarbus J. Pikčilingio „Lietuvių kalbos stilistikoje“ iškeltas metodologinis principas (jo laikytis skatino ir savo mokinius) apie kokybinės ir kiekybinės analizės vienovę: „kiekybė ir kokybė kalboje taip glaudžiai susiję, kad vienapusiška jų analizė dažniausiai esti beprasme“ (cit. iš Bitinienė 2006, 299–305).

Kalba ir stilius J. Pikčilingiui ėjo koja kojon, todėl jo garsusis stilistikos veikalas buvo kartu ir kalbos kultūros vadovėlis, kol pastaroji imta dėstyti kaip atskira disciplina. Kalbos kultūros sąvoką jis labai išplėtė teigdamas, kad gramatikos normos tai dar ne visa kalbos kultūra. Jam ši sąvoka apėmė ir sinonimiką, ir frazeologiją. J. Pikčilingio pastangomis įsitvirtino stiliaus kultūros terminas. Tiesa, ne visiems toks stilistikos suglaudimas su kalbos kultūra atrodė tinkamas. „Buvo linkstančių manyti, jog šioje knygoje maža stilistikos, nes pats didžiausias knygos skyrius „Bendrieji stilingos kalbos reikalavimai“ esąs ne stilistikos, o kalbos kultūros objektas. Tad didžiausias trūkumas – nenubrėžta riba tarp kalbos kultūros ir stilistikos“ (Knabikaitė 2002, 83). Reikia pripažinti, kad ši kritika turėjo racionalaus pagrindo, nes ir dabar mokyklose ši takoskyra neretai pamirštama – tai, kas netelpa į gramatikos taisymsus ar neaiškus taisymsų pagrindas, priskiriama stiliaus klaidoms, tačiau net patys mokytojai negeba paaiškinti, kuriam stiliui, postiliui ar žanrui nusižengta vienu ar kitu pasakymu.

J. Pikčilingio nuopelnai lietuvių kalbos stilistikos, kaip savarankiško mokslo, srityje nenuginčijami. Lietuvių kalbos stilistika tais laikais su labai didelėmis išlygomis maža dalimi patarnavo praktinei retorikos daliai. J. Pikčilingis skyrė dėmesio ne tik rašytiniam, bet ir gyvam, įtaigiam, kaip jis sakė, pagaviam sakytiniam žodžiui. Tačiau rašydamas apie kalbėtoją (lektorių), jis telkė dėmesį į kalbančiojo stiliaus kultūrą: „Kiekvienas, kas ryžtasi žengti į paskaitininko tribūną, turi žinoti ne tik tai, kas sakinyje taisyklinga ir kas netaisyklinga, bet ir tai, kas geriau ir kas ne taip gerai. Jam turi rūpėti svarbesnieji stiliaus reikalavimai – išraiškos priemonių atranka, jų vartojimo būdai žodyno, gramatikos sandaros srityje. Geras kalbėtojas vengs pilkumos, monotonijos, vieną ar kitą minties vingį stengsis pasakyti vaizdingiau, įtaigiau“ (cit. iš Koženiauskiene et al. 2010, 121). Nors pabrėžė, tai kas yra retorikos esmė (to nepasakydamas) – įtikinimas: „Juk lektoriaus žodis yra žodis, kuris vertinamas pagal tai, kaip jis veikia klausytoją“ (ten pat, 121). Vertinant stilistikos grandio indėlį į lietuvių kalbos stilistiką, reikia pripažinti faktą, kad ne tik straipsniuose, bet ir savo fundamentiniame darbe retorikos stengiasi net neminėti. Tik pora sakinių J. Pikčilingis pripažįsta, kad „Stiliaus mokslo užuomazgas randame antikinėse retorikose ir poetikose“ (Pikčilingis 1971, 7), pamini Aristotelio „Retoriką“ ir „Poetiką“, Teofrasto knygą „Apie stilių“, Kvintiliano „Institutio oratoria“. Tai, ką J. Pikčilingis vadina tik užuomazgomis, reiktų vadinti sisteminais stilistikos teorijos pagrindais. Dėl suprantamų priežasčių nė vienu žodžiu J. Pikčilingis per du tomus nė karto net neužsiminė apie pirmąją lietuvišką K. Bizausko, Vasario 16-osios Nepriklausomybės Akto signataro, tais laikais „liaudies prieš“, stilistiką, turėjusią gana daug bendra su retorika. Vertinga šio stilistikos primarijaus knyga buvo įslaptinta vadinamajame „specfonde“, kelios lituanistų ir netgi stilistų kartos išaugo be jos, tarsi nei autoriaus, nei jo knygų ir nebūta. Iš klasikinės retorikos žinių sėmėsi visų Europos tautų nacionalinių stilistikų autoriai, tarp jų ir lietuviai – ne tik K. Bizauskas, M. Gustaitis, J. Ambrazevičius, bet ir pats J. Pikčilingis (tik šis jau daugiau per antrinius, daugiausia rusų stilistikų, šaltinius). Visi pagal klasikinę elokuciją apibrėžė stilistikos objektą, pasinaudojo klasikinės retorikos sudaryta klasifikacija, apibrėžimais, gero stiliaus samprata,

vartojo jos sukurtus tropų ir retorinių figūrų bei kitų stilistikos priemonių terminus ir jų aiškinimą (Koženiauskiene 2013, 92–93).

Jeigu kalbėtume apie paties J. Pikčilingio stilių, būtina pabrėžti, kad net jo fundamentiniame veikle vietomis vartojamas ekspresyvusis stilius kertasi su mokslinio stiliaus reikalavimais, kuriuos pats nuosekliai aprašė. Matyt, savo veikalą jis matė kaip vadovėlių studentams, todėl stengėsi rašyti ne sausai akademiškai, o pagaliai. Ir kolegoms sakydavęs, kad mokslinė literatūra, juoba skirta studentams, – ne tarnybiniai raštai. Ir jo daugybė straipsnių dabar nebūtų laikomi moksliniais. Tai buvo šviečiamojo pobūdžio straipsniai plačiajai visuomenei, mokytojams ir mokiniams. Dėl kupino patoso stiliaus apie autorių buvo atsiliespiama: literatas, paskutinis kalbininkas romantikas, kalbos poetas, gal šitokiais epitetais iš dalies darant mandagią užuominą, kad esą tai ne visai tinka mokslininkui. Nuo panašių užuominų ir pats J. Pikčilingis, kaip tvirtina jo kolegos, kartais suabejodavo savo darbų prasmingumu (Koženiauskiene et al. 2010, 14–22).

Kai pirmą kartą pamačiau (Irena Smetonienė – red. past.) stilistą J. Abaravičių, jis man pasirodė labai panašus į savo mokytoją J. Pikčilingį – toks pat labai jautrus, kuklus ir degantis savo pasirinktu dalyku. J. Abaravičius 1987 m. apgynė daktaro disertaciją apie Juozo Baltušio stilių. Žymiausi jo darbai: „Skyrybos stilistika“ (2002), po mirties išleistas straipsnių rinkinys „O gyvoji stiliaus reiškinių sklaida?“ (2004). „Skyrybos stilistika“ yra neįkainojamas šios srities darbas, apie stilistinę skyrybą, skirtukų reikšmes ir žaidimą jais prabilta pirmą kartą. Kaip pirmame skyriuje rašo pats autorius, „Skyrybos stilistika – tai kalbos skyrybos sistemos teikiamų stilistinių išgalių, skyrybos ženklų aktualios, paveikios stilistinės vartosenos apžvalga, nagrinėjimas, vertinimai ir apibendrinimas“ (Abaravičius 2002, 7). Knygoje nagrinėjami skyrybos ženklai, nustatomi jų funkcinės sąveikos su įvairiais teksto elementais bei vienetais ryšiai, motyvuojama daugumos tokių reiškinių priklausomybė stilistikos tyrimų kompetencijai. Skyrybos stilistika gražiai ir argumentuotai jungia norminius skyrybos ženklų vartojimo atvejus, neparadigmiškai pasirenkamus skyrybos periferijos reiškinius, individualizuotą (autorinę) skirtukų vartoseną ir teksto (sakinio) beskirtukų skaidymą. Taip pat sistemiškai nagrinėjamos skyrybos ženklų semantinės ir stilistinės funkcijos (išskiriama šešiolika funkcijų, tarp kurių atskiriamoji, priešinamoji, aiškinamoji apibūdinamoji, emocinė ekspresinė, embleminė (simbolizuojamoji) ir kt.); stiliaus figūras įprasminanti skirtukų vartoseną; laisvesnė (kartais nereguliuojama taisyklių ar tyčiniiais nukrypimais nuo jų grindžiama) skyryba; kūrybinė (kontekstinė, kompozicinė), individualioji (autorinė) skyryba. Pasak J. Abaravičiaus, „skyrybos ženklai sudaro tarsi antrą prasmės teikimo tekstui sluoksnį, būdingą tik rašto kalbai. <...> skyrybos ženklai atspindi ir paraprozodinius šnekos ypatumus, kontekstą, garsinės kalbos normą (tempo, intensyvumo saiką), jos svyravimus ir kt. <...> Į skirtukų vartojimą dera žvelgti kaip į teksto grafikos priemonių dalį“ (Abaravičius 2002, 9, 11, 253). Čia randame ir visiškai naują ir drąsų požiūrį – skirtukų nevartojimas. Nereguliuojama skirtukų vartoseną stilistiškai ir išmoningai įprasmina turinio sklaidą, kiekvieno skyrybos ženklo galimybes kurti raiškia loginę, vaizdžią informaciją, stiliaus priemones, figūras bei būdus įforminti, įprasminti skyrybos ženklų vartoseną. Ypač įdomūs tyčiniai nukrypimai

nuo skyrybos normų, siekiant meninės komunikacijos – tai, kas ypač aktualu reklamai. Reikia pripažinti, kad tikrai drąsūs J. Abaravičius žodžiai, pateisinantys tuo metų dar gana nevienareikšmiškai vertinamą reklamą: „Beletristikoje, poezijoje, periodinėje spaudoje, ypač reklamose, kartais nesilaikoma įprastinių skyrybos taisyklių. Ar galima tai laikyti vien savivaliavimu, padedančiu pateisinti skyrybinį blaškymąsi ar net neraštingumą? Pravartu įsisąmoninti, kad stilistinė ir gerokai su ja sutampanti individualioji – autoriaus – skyryba (ir net skirtukų neavartojimas) turi savo logiką, motyvaciją, polinkius, tipiškų ypatumų ir ribojimų“ (Abaravičius 2002, 5–6).

Stilistiką iki kalbotyros mokslo lygmens pakėlė J. Pikčilingio mokinys K. Župerka. Jo darbuose stilistika tampa mokslu su labai aiškiu objektu, tyrimo metodika, tvirtu teoriniu pagrindu. Nors pats profesorius labai kukliai savo darbus vadina knygelėmis, tačiau jų indėlis į lietuvių kalbotyrą didžiulis. Štai 1983 m. „Lietuvių kalbos stilistika“ tiek kolegų, tiek studentų (vadinta žaliaja stilistika), iš kurios jie mokėsi, laikyta (nors tai buvo Švietimo ministerijos patvirtintas vadovėlis pradinio mokymo pedagogikos ir metodikos bei defektologijos specialybių studentams) tikrąja stilistika, ne literatūriniu jos variantu (taip vadintas J. Pikčilingio dvitomis). 2012 m. trečias pataisytas ir papildytas 1997 m. „Stilistikos“ leidimas savo konceptualumu ir moksliskumu jau gali konkuruoti su žymiausiais Europos stilistikos mokslo darbais.

K. Župerka stilistikos lauką labai išplėtė. Jo mokslinių tyrimų problematika apima bendrąją stilistikos teoriją, funkcinę bei praktinę stilistiką, kalbos priemonių konkurenciją, kodavimo ir dekodavimo stilistiką, metalingvistiką, neprofesinę kalbotyrą, stilistikos didaktiką, teksto ir net etnostilistiką. Ši problematika atsispindi K. Župerkos disertacijose, knygose, daugybėje straipsnių, konferencijų pranešimuose ir jų tezėse, vadovautų mokslinių darbų tematikoje. J. Pikčilingis ne kartą yra sakęs, kad K. Župerka yra geriausias jo mokinys, jis yra knygos „Leksinė ir gramatinė sinonimika“ bendraautoris. Tikriausiai drąsiai galima teigti, kad K. Župerkos kaip stilisto kelias prasidėjo nuo daktaro disertacijos „Šalutinių sakinių ir dalyvių, pusdalyvių ir padalyvių konstrukcijų sinonimika dabartinėje lietuvių kalboje“ (1969). Čia apibūdinama stilistikos ir sintaksės sankirta, aptariama sintaksinių sinonimų reikšmė sintaksinei stilistikai, parodomi jų stilistiniai skirtumai funkcinuose stiliuose. Disertacija svariai prisidėjo prie stilistikos objekto išgryninimo, stilistinių kalbos išteklių vaizdo suformavimo. Po disertacijos publikuotos mokymo priemonės (paskaitų konspektai): „Mokinių stiliaus klaidos ir jų taisymas“ (1972), „Praktinė stilistika“ (1977), „Praktinė stilistika. Sinonimai“ (1978), „Stiliaus figūros“ (1980). Ir nors paties K. Župerkos jos įvardytos kaip praktinė stilistika, skiriama būsimiems pradinukų mokytojams, mokymo priemonėse yra ir naujų teorinių dalykų, ir terminų patikslinimo. Labai svarbu, kad profesorius čia aprašė, koks yra stiliaus ir kalbos klaidos santykis. Į jau tyrinėtus sinonimus pažvelgta taip pat naujai – aprašant morfologinius sinonimus, einama nuo reikšmės prie formos. Pirmą kartą lietuvių kalbotyroje atsiranda kalbos išraiškos priemonių konkurencijos sąvoka. K. Župerka ją terminologiškai įteisina knygoje „Praktinė stilistika: sinonimai“. Pagaliau 1983 m. pasirodo jau minėtas vadovėlis „Lietuvių kalbos stilistika“. Kaip rašoma „Lietuvių kalbos enciklopedijoje“, čia padėti

lietuvių kalbos stilistikos, kaip lingvistinės disciplinos, pagrindai. O vadovėlio recenzijoje J. Pikčilingis akcentuoja, kad čia yra naujų dalykų, naujų terminų, kad „knyga parašyta su geru dalyko išmanymu, įsigiliniu, pedagoginiu taktu, išsamiai susipažinus su problemai skirta literatūra kitomis kalbomis“ (Pikčilingis 1984, 31). Vadovėlyje plačiai taikomas konkurencijos aspektas: apibūdinama konkurencijos termino esmė, nusakomi būdingiausi šios sąvokos požymiai. Daug rašoma apie kalbos išteklius bei išgales. Į stilistinių išteklių skyrių patenka konkuruojantys vienetai (variantai, sinonimai, stiliaus figūros). Naujai aptariamos sinoniminių raiškos priemonių funkcijos, tikslinama kalbėjimo akto funkcijos, stilistinių ypatybių, funkcinių stilių tipų terminai, aptariama stilistinė reikšmė. Šia knyga K. Župerka aprašomąją bei praktinę lietuvių kalbos stilistiką pasuka funkcinės stilistikos link. Kalbos priemonių konkurencijos temą K. Župerka išplėtojo iki habilitacinio darbo „Kalbos priemonių konkurencija kaip lietuvių kalbos stilistikos objektas“ (1996), kur nagrinėjama komunikacijos intencija, konkurencija ir sinonimai, konkurentų semantinio artumo laipsnis, konkurencija ir stilistikos aspektai, stilistinė kondensacija kaip konkurencijos posistemis ir kiti aktualūs stilistikos dalykai. 1997 m. pasirodo vadovėlis „Stilistika“, kuris yra 1983 m. „Lietuvių kalbos stilistikos“ sutrumpintas ir perdirbtas variantas, o, kaip jau minėta, 2012 m. – „Stilistikos“ trečias ir papildytas leidimas.

K. Župerkos mokslinė mintis plėtojosi ir kitomis kryptimis, jis tyrė metalingvistinės funkcijos raišką nelingvistiniuose tekstuose. Publikacijose, rašytose XX a. dešimtmėčiais aiškinami terminai „metakalbinis komentaras“ ir „metakalbinis vienetas“, išsamiai tiriami metakalbiniai komentarai nelingvistiniuose tekstuose, parodoma, kaip visuomenė supranta stiliaus normas, kuriuos naujus kalbos reiškinius daugiausia pastebi. Tyrimų tikslingumas grindžiamas ir teoriškai, ir praktiškai. Ypač vertingi tie metakalbiniai vienetai, kuriuose metakalbiniai komentarai atkreipia dėmesį ne į kokį naują žodį, o į šiuolaikiškos kalbėsenos polinkius. Metalingvistikos tyrimai sugulė į išsamią monografiją „Metalingvistika. Nekalbininkų kalbotyra“ (2012).

Savo darbuose K. Župerka praplėtė ne tik stilistikos kaip mokslo ribas, bet ir metodologiją. Čia paminėtina studija „Reklamos tekstas: pragmatika, stilius, kalba“ (2008, elektroninis leidimas 2020 m.). Šia knyga K. Župerka padėjo lietuvių kalba transliuojamų reklamų pragmatinės lingvistinės analizės pagrindus. Tirdamas įvairių kalbos priemonių tarpusavio santykius (konkurenciją) ir funkcinius stilius, jis naudoja šiuolaikiniais pragmatinės lingvistikos metodais. Pabrėžiama, kad žvilgsnis į reklamą iš pragmatikos pozicijų suponuoja ne tik kitokią analizę, bet ir kitus terminus, kurie labai aiškiai aprašyti ir išaiškinti. Profesorius reklamos tekstą apibūdina kaip informacinį-persvazinį šnekos (kalbėjimo, kalbinį) aktą, teigia, kad skirtinguose diskursuose, skirtingose komunikacinėse situacijose tam tikri kalbiniai aktai gali reikšti skirtingas intencijas. Kadangi reklamos aktą savo ruožtu sudaro keli mažesni aktai (*mikroaktai*), visą reklamos tekstą galima laikyti *makroaktu*.

K. Župerka yra etnostilistikos pradininkas lietuvių kalbotyroje. Straipsnyje *Dėl gretinamosios latvių ir lietuvių kalbų stilistikos* (1999), konferencijos „Lietuva–Latvija XX amžiuje“ pranešimo tezėse *Latviai ir lietuviai: tautinio charakterio ir tautinio stiliaus koreliacija* (1998) lietuvių tautinį mentalitetą gretina su latvių tautiniu charakteriu – čia

padėti pagrindai ir gretinamajai stilistikai. Etninę stilistiką kaip kalbos mokslo šaką K. Župerka aptaria straipsnyje *Dėl kalbos etnostilistikos objekto* (2013). Straipsnyje pateikiami nekalbiniai tautinio stiliaus veiksniai – erdvė, laikas ir tautinis charakteris. Kiekvienas iš jų labiau veikia vis kitą stiliaus dėmenį, kitą stiliaus klodą. Teigiama, kad kalbos etnostilistika yra lingvistikos disciplina, artimai susijusi su literatūros etnostilistika, su tokia literatūrologinė meninio stiliaus, individualiųjų meninių stilių analize, kuriai pirmiausia ir daugiausia rūpi tautinis raiškos savitumas. Ypač įdomios išvalgos gretinant etnostilistiką su etnolingvistika ir gretinamąja stilistika. Straipsnio išvadose nusakomi etnostilistikos kaip kalbos mokslo šakos tematikos apmatai. K. Župerką domino stiliaus teorija kaip teksto analizės pamatas. Meninio stiliaus terminą dažniau keitė kalbotyroje įsigalinčiu apibendrinamuoju terminu *laisvieji stiliai*. Visiškai naujas požiūris į laisvuosius stilius skleidžiasi išsamiaje straipsnyje studijoje „Regioninės tapatybės raiška laisvųjų stilių tekstuose“ (2014). Juose ieškota keturių etnografinių Lietuvos regionų (Aukštaitijos, Dzūkijos, Suvalkijos ir Žemaitijos) gyventojų tapatybės bei pasaulėvaizdžio savitumo raiškos. Pasirinkti trys su regionine tapatybe susiję dėmenys: erdvė (regiono kraštovaizdis), regioninis charakteris (mąstymas, jausena, elgsena) ir kalba, kalbėsena. Etnostilistikos dalykai profesorių tebedomina ir šiandien. Tai aiškiai matyti kartu su kolegėmis Regina Kvašyte ir Džuljeta Maskuliūniene parengtame straipsnyje *Ar kinta žodžio kaimietis konotacija?* (2020), kuriame tyrinėjamas žodžio *kaimietis* neigiamas ir teigiamas sąvokos vertinimas dabartinėje lietuvių kalbos vartosenoje, pateikta sociolingvistinė, etnolingvistinė ir stilistinė žodžio interpretacija. Iš panašių straipsnių su kolegėmis parengta ir išleista knyga „Apie žodžio korektiškumą: sava ir importuota“ (2021).

Su mokslinė veikla susijusi K. Župerkos darbų sritis – bendradarbiavimas su mokykla. Jis yra lietuvių kalbos vadovėlių ir mokymo priemonių autorius arba bendraautoris nuo 1971 m.: „Lietuvių kalbos vadovėlis IX–XI klasei“ (1971–1981), „Leksikos ir frazeologijos pratimai“ (1975–1983), „Lietuvių kalba: mokymo priemonė 11–12 klasei“ (1991–1992), „Lietuvių kalba: Stilistika: vadovėlis 12 klasei“ (2001), „Lietuvių kalbos vadovėlis XII klasei“ (2002, 2003), mokytojo knyga ir vadovėlis „Lietuvių kalba XI–XII klasei“ (2005). Vadovėliuose K. Župerka ne tik dėsto jau žinomus stilistikos dalykus, bet pateikia naujas, originalias savo išvalgas. Ypač vertinama vadovėliuose pateiktos teorijos ir praktikos darba, dėstymo nuoseklumas, aiškumas, įtaigumas. Anot Vaidos Knabikaitės, „tai tobulas didaktinės stilistikos pavyzdys“ (Knabikaitė 2017; Barauskaitė 2002).

Stilistikos mokslui savo gyvenimą paskyrė ir J. Pikčilingio mokinė A. Bitinienė. 1987 m. ji apgynė disertaciją „Sintaksinių struktūrų funkcionavimas moksliniame stiliuje“, o 2008 m. Vilniaus universitete atliko habilitacijos procedūrą „Sintaksinių struktūrų realizacija lietuvių kalbos funkcinuose stiliuose“. Jos interesų laukas apima ne tik stilistiką plačiąja prasme, bet ir teksto lingvistiką, stiliaus figūrų funkcionavimą, sakinio teksto, publicistinio stiliaus struktūrą, mokslinio teksto stilistiką. Žymiausi A. Bitinienės darbai: „Funkciniai stiliai: sakinio ilgis ir struktūra“ (1997), „Publicistinis stilius“ (2007), „Mokslinio teksto stilistika“ (2013). A. Bitinienė turi savitą stilisto kelią, ją labiausiai patraukė mokytojo J. Pikčilingio aprašyti, bet neišplėtoti kiekybiniai šios srities tyrimai.

Ją ypač domina sakinių struktūra moksliniame, publicistiniame ir meniniame stiliuose, savo tyrimuose remiasi kiekybiniais ir kokybiniais tyrimo metodais. Jos manymu, sakinio ilgis kaip funkcinį stilų lingvistinis požymis yra ir sakinio struktūros rodiklis, galintis atskleisti skirtingą komunikacinę intenciją turinčių tekstų savitumą. Grožinio teksto pagrindas yra individualumas, ekspresyvumas, todėl geriausiai tinka kokybinis metodas, o moksliniam ir publicistiniam taikytinas kiekybinis. Matematiniai metodai tuo metu buvo visiškai naujas žingsnis kalbotyroje, jie leido į stilistiką pažvelgti iš tikslųjų mokslų perspektyvos. Nors šiuo metu A. Bitinienės tirti tekstai yra gerokai pasikeitę, tikėtina, kad ir sakinių ilgiai skiriasi, tačiau jos tyrimai lieka įdomūs kaip to laiko realijos ir gali pasitarnauti lyginamiesiems darbams.

2006 m. straipsnyje *Trumpa lietuvių ir latvių kalbų stilistikos tyrimų apžvalga* R. Kvašytė teigia, kad XX a. antrosios pusės ir XXI a. pirmojo dešimtmečio lietuvių kalbos stilistikos tyrimuose nemažai dėmesio vis dar skiriama funkcinės stilistikos klausimams – įvairiais aspektais tyrinėtą grožinį stilų (J. Barauskaitė, K. Župerka), mokslinį stilų (A. Bitinienė, Rūta Kazlauskaitė, Vitas Labutis), dalykinį (administracinį) stilų (Pranas Kniūkšta, Elena Oginskienė, Arnoldas Piročkinas, Rasuolė Gruodytė-Vladarskienė), publicistikos stilų (Giedrė Čepaitienė). Pastarasis stilų mokslininkus daugiausia domino statistiniu požiūriu – reikia pripažinti, kad lietuvių lingvistinėje stilistikoje paplitę įvairių stilų leksikos ir kitų kalbos lygmenų elementų statistiniai tyrinėjimai (A. Bitinienė, Laima Grumadienė, Ona Markūnaitė-Petrėnienė, Vida Žilinskienė). Visus rašomosios kalbos funkcinis stilų statistiniais metodais nuosekliai tiria A. Bitinienė (pradėta 1967 m.).

Nemažai publikacijų skirta atskiriems stilistikos reiškiniams, pavyzdžiui, plačiai nagrinėta sinonimija: leksinė (J. Barauskaitė, Evalda Jakaitienė) ir darybinė (Jolanta Vaskelienė), stilų figūros (J. Abaravičius, Jurgita Macienė, Valerija Ramonaitė, K. Župerka), tyrinėta skyryba (J. Abaravičius). Su stilistika glaudžiai susijusius klausimus nagrinėja G. Čepaitienė (kalbos etiketas), Alvydas Butkus (pravardės). Pastaruoju metu padaugėjo publikacijų apie stilistikos ir terminologijos tarpusavio santykius (Renata Baltrūnaitė, Stasys Keinys, Jonas Klimavičius, K. Župerka), apie reklamos kalbą (Nomedą Arbačiauskienė, Dalia Blažinskaitė, Irena Smetonienė), apie deminutyvus (J. Macienė, Ineta Savickienė). Pradėta ir stilistikos istorinės raidos analizė – apginta disertacija (V. Knabikaitė) (Kvašytė 2006, 23–30). Galima pridėti, kad tirtos ir žanrų stilų ypatybės bei akademinės recenzijos (Rūta Marcinkevičienė), paplito reklamos tyrimai (K. Župerka, N. Arbačiauskienė, Eglė Gabrėnaitė, Saulius Keturakis, Dž. Maskaliūnienė, Gintautė Lidžiuvienė, Rasa Andriūšytė-Dobržinskienė, Vidas Valskys, Ramunė Čičirkaitė, Rita Baranauskienė, Skirmantė Šarkauskienė, Gabija Bankauskaitė-Sereikienė, Saulė Juzelėnienė ir kt.), o pati R. Kvašytė yra daug padariusi tyrinėjama tiek lietuvių, tiek latvių kalbos stilistiką, ypač vertingi jos lyginamieji darbai.

2006 m. pasirodė V. Knabikaitės disertacijos pagrindu parengta monografija „Lingvistinės lietuvių stilistikos raida XX amžiuje“, o disertacijų stilistikos tema vėliau būta ir daugiau, pavyzdžiui, 2009 m. Daivos Pagojienės disertacija „Esė stilus“, Lauros Butkutės – „Okazionaliųjų frazeologizmų stilistinės išgalės publicistiniame stiliuje“,

2011 m. Ona Petrėnienė apgynė daktaro disertaciją „Mokslo populiarinamųjų tekstų kalbos ypatybės“, 2020 m. Justina Mandravickaitė – „Kalbinė funkcinų stilių raiška: kiekybinė požymių analizė“ ir kt.

Stilistikos kaip sisteminio dalyko dėstymo pradžia sietina su J. Pikčilingio veikla Vilniaus universitete. Čia stilistika dėstoma iki šiol lietuvių filologijos programos studentams (R. Koženiasienė, Loreta Vilkienė, I. Smetonienė), dabar kartu su normos teorija ir istorija, taip pat būsimiems žurnalistams (Audrius Valotka). Išlaikyta tradicija dėstyti stilistiką ir Klaipėdos universitete (Albinas Drukteinis, D. Pajojienė). Stilistika dėstyta Vilniaus pedagoginiame institute (vėliau Vilniaus pedagoginis universitetas, Lietuvos edukologijos universitetas) ir dabartinėje VDU Švietimo akademijoje, tik dabar kartu su teksto lingvistika (A. Bitinienė, Lina Murinienė, R. Čičirkaitė, O. Petrėnienė). Gražios stilistikos tradicijos puoselėtos Šiaulių universitete (K. Župerka, J. Macienė), Šiaulių akademijoje šis dalykas nedėstomas, nes nebėra rengiami lietuvių filologijos studentai.

Retorikos sugrįžimas

Sovietmečiu Lietuvoje retorikos buvo mokoma tik kunigų seminarijose kaip pamokslų rengimo ir sakymo meno. Labai susiaurinta, likusi be svarbiausios savo esmės ir turinio (tik kaip agitacinės propagandinės oratorystės pagrindai) ji buvo dėstoma partinėse agitacijos bei propagandos mokyklose. Pavyzdžiui, Lietuvoje veikusioje Aukštojoje partinėje mokykloje buvo disciplinos fakultatyvas tokiu pavadinimu „Kalbos kultūra ir oratorinis menas“.

Atkūrus Nepriklausomybę, demokratijos ir žodžio laisvės sąlygomis klestėjęs retorikos mokslas atsigavo, tapo vėl reikalingas ir Lietuvoje. Susigriebta, kad palinkęs prie literatūrų raštų ir adresantas, ir adresatas visiškai pamiršo, ką ir kaip kalbėti kasdieniame viešajame (visuomeniniame, politiniame, akademiname, teismų ir kt.) gyvenime. Išsiplėtė ir naujosios retorikos erdvės – čia telpa ir sakytinis, ir rašytinis žodis, kuriuo siekiama įtikinti, paveikti adresatą. Pamažu pasikeitė gero stiliaus supratimas ir stilistų teoriniuose veikaluose. Geras stilius – tai tikslingas minčių ir žodžių pritaikymas veiklos sričiai, turiniui, progai ir kalbėjimo situacijai – vietai, laikui, aplinkai ir adresatui. Naujos stilistikos šakos įgavo prasmę susiejus jas su funkcinų stilių teorija. „Tik tada, kai siejamos su funkciniais stiliais ir išskiriamos kiekvienam stiliui būdingiausios, tos ypatybės yra stilistikos objektas“ (Župerka 1995, 7 cit. iš Koženiasienė 2013, 89–91). Tokia samprata irgi turi retorikos pamatą, jos trijų stilių – žemojo, viduriniojo ir aukštojo – teoriją. Lietuvoje naujosios retorikos idėjos rado atgarsį tik paskelbus Nepriklausomybę, galima sakyti, atgavo savo turėtą poziciją ir vėl susikeitė vietomis su stilistika: tapo generaline, kaip ir anksčiau. Stilistika visada buvo susitelkusi daugiau į kalbos vienetų. Kai Lietuvoje išsamiau pradėti funkcinės stilistikos, kognityvinės lingvistikos, pragmatikos ir etinės stilistikos tyrimai, retorikos ir stilistikos specialistai jau žengė išvien (Koženiasienė 2013, 89–99). 1999 m. pasirodo fundamentinis retorikos darbas „Retorika: Iškalbos stilistika“. Apie šio neįkainojamo darbo autorę būtina pakalbėti išsamiau.

R. Koženiauskienės daktaro disertacija buvo arčiausiai jos klasikinės filologijos studijų – „XVI–XVIII a. prakalbos ir dedikacijos“ (1990). Atrodytų, kad tai toli nuo retorikos, tačiau profesorė nuolatos pabrėžia, kad ir rašytinį, ir sakytinį tekstą galima analizuoti retorikos aspektu. Ir rašytame tekste svarbu autoriaus santykis su adresatu, autoriaus tikslai, tematika, turinys ir žanras, teksto funkcija, kalbos vartojimo būdas, teksto struktūra, argumentavimo būdai, tekstas ir kontekstas, citavimo ypatumai, meninės priemonės: tropai ir figūros. Be to, disertacijoje ne tik keliami šio žanro kūrinių originalumo, autorystės ir anonimiškumo klausimai, autoriaus ir mecenato santykis, aiškinamasi, kas lėmė kalbinę tekstų įvairovę, bet ir aptariamos minėtų žanrų stiliaus ypatybės. Šios prakalbos ir dedikacijos skatino gilintis į kalbotyros, knygotyros istoriją, literatūrologijos dalykus, vertimo meną, o labiausiai – į retoriką, nes buvo parašytos pagal klasikinės retorikos kanonus. Taigi žingsnis į retorikos sritį buvo logiškas pasirinkimas. Iš pradžių nedrąsiai, kartu su retorika vis minėdama stilistiką, vėliau vis garsiau R. Koženiauskienė teigia, kad dabar retorikos laikas, ji grįžta į savo senąsias pozicijas – 2013 m. straipsnis *Retorika ir stilistika – visumos ir dalies santykis* knygoje „Šiuolaikinės stilistikos kryptys ir problemos“. „Retoriką galima vadinti praktiniu lietuvių kalbos vartosenos mokslu, apimančiu daugybę ne tik kalbos, bet ir etikos, etiketo, estetikos, stilistikos, logikos, argumentavimo dalykų. Tai kultūros kalbos mokslas (nepainioju su kalbos kultūra, nors ši, be jokios abejonės, yra neatskiriama retorikos dalis). Atvirakščiai, mūsų gyvenimo tempai tokie, kad reikia labai gerai išmanyti ir praktiškai įsisavinti šį mokslą. Sprendžiant iš to, kiek daug įvairiausių specializacijų studentų renkasi retorikos kursą, galima manyti, kad su šiuo mokslu jau pasistūmėta į aukštesnį lygmenį ir kad jis yra reikalingas ir aktualus. Ar šiais laikais jūs matėte išsilavinusį pašnekovą, skaitantį iš popierėlio? O aš dar gerai prisimenu, koks vaizdelis buvo sovietiniais laikais. Taigi šio mokslo atgimimas padarė savo darbą.“ Taip R. Koženiauskienė sakė interviu „Mano kraštui“ (2021).

Galima drąsiai sakyti, kad visą savo darbingiausią gyvenimo tarpsnį ji paskyrė retorikai, senųjų raštų tyrinėjimui, mokykliniams vadovėliams, vertimams. Prirašyta daugybė straipsnių, knygų – čia atkreipsime dėmesį į labiausiai susijusias su retorika. 1999 m. pasirodo fundamentinis šios srities darbas monografija „Retorika: iškalbos stilistika“ (kitas pataisytas leidimas – 2001 m.). Tokio išsamaus retorikos pristatymo nebūta jau daug metų, tad monografija tapo parankine knyga ne tik filologams, bet kiekvienam, kuriam rūpėjo gerai kalbėti. Pati autorė apie šį veikalą interviu „Mano kraštui“ sakė: „Tai bendroji retorika, kurią rašiau humanitaroms plačiąja prasme“ (2021). Iš tiesų, ši knyga yra kaip Konstitucija, nes čia padėti retorikos pagrindai, o atskiros retorikos problemos ir aspektai vėliau išgildinti atskiruose straipsniuose ir viešosiose paskaitose. Tai teorinė monografija, parodanti retorikos kaip mokslo raidą nuo Antikos iki mūsų dienų. Ją galima laikyti fundamentiniu šios mokslo krypties veikalu, padėjusiu teorinius retorikos pagrindus dabarties Lietuvoje. Monografijoje be retorikos teorijos, kuri remiasi klasikinės retorikos mokslu, išdėstyti bendrieji oratorinio stiliaus reikalavimai, tam tikri būdai, kaip metodiškai pasirengti kalbai, kaip stilingai ją parašyti ir pasakyti. Kaip pratarmėje teigia autorė, „paantraštė *Iškalbos stilistika* neturėtų klaidinti: autorė netapatina retorikos su stilistika,

tačiau, konceptualiai žvelgdama į retorikos mokyklą, didžiausią dėmesį skiria iškalbos stiliaus veiksniams“ (Koženiauskiene 1999, 12). Išsamiai aptarta oratoriaus asmenybė; viešosios kalbos, jų samprata ir specifika, rūšys, parengimo formos ir viešosios kalbos sakymo būdai; teksto kompozicija. R. Koženiauskiene monografijoje grįžta prie aiškaus meninių priemonių suskirstymo: tropai ir retorinės figūros. Čia pirmą kartą retorikos teorija iliustruojama ne meniniais teksta, nemažai dėmesio skiriama reklamai, kurią profesore vadina mažąja retorika. „Retorika: iškalbos stilistika“ – humanitarinių mokslų habilituoto daktaro laipsnio (2001) pamatas.

„Juridinė retorika“ (2005, antras papildytas leidimas „Juridinės retorikos pagrindai“ 2009 m.) – teorinių minčių išplėtojimas konkrečioje srityje, čia atsiskleidžia pačios profesorės sukurta teorija – septynios didžiosios E. Knygoje didesnis dėmesys sutelktas į retorinę argumentaciją ir bendrosius kalbėjimo stiliaus bei etikos principus. Teorija gausiai iliustruojama konkrečiais pavyzdžiais, parodoma, kaip įvairios kalbinio elgesio taktikos, gebėjimas dalykiškai ir etiška bendrauti, argumentuotai ginti savo nuomonę įvairiausiomis kasdienėmis aplinkybėmis nulemia oratoriaus kalbėjimo sėkmę, taip pat siekiama atskleisti, kas netinka teisininko kalbai, kertasi su kalbos logika, oratoriaus etika ir etiketu. R. Koženiauskiene argumentuotai pateikia retorikos ir teisės sąsajas, teisininkų retorikos ištakas, juridinės retorikos pradžią Lietuvoje. Analizuojamas psichologinis retorinių figūrų poveikis, sinonimų vartoseną, tropų kuriamas vaizdas, sentencijų teigiamybės ir trūkumai, net balso moduliacija ir neverbalinė raiška.

2013 m. skaitytojus pasiekia dar viena R. Koženiauskiene monografija „Retorinė ir stilistinė publicistinių tekstų analizė“ bei ją lydinti knygelė „Iškalbos praktika“. Monografijoje profesore ir atkreipia dėmesį į šiuolaikinių žmogų, kurio tikslas – kiekvieną kartą tą patį dalyką pasakyti kitaip, paveikti savo adresato protą ir jausmus. Jau pirmame knygos skyriuje „Informacinė teksto struktūra ir kompozicija“ autorė pateikia šiuolaikinių tekstų struktūrą, iš kurios labai gerai matyti, kiek nueita nuo tradicinės retorikos dispozicijos kanono, kokią svarbą įgyja ir kokias funkcijas atlieka įžangos ir pabaigos. Tuo pačiu istoriniu aspektu pateikta ir teksto antraščių analizė: nuo klasikinio K. Bizausko apibrėžimo iki šiuolaikinių manipuliacijų skaitytojų jausmais. Ypač vertingas monografijos skyrius – „Loginis ir retorinis argumentavimas“. Skyriuje aprašomi ir iliustruojami pagrindiniai argumentavimo, priešingų argumentų atrėmimo būdai, bet šalia pateikiamos ir argumentavimo klaidos (tezės pakeitimas, dėmesio atitraukimas, tuščias skambesys, arba-arba, nepamatuota išvada) bei diskusijoms netinkami argumentai (*ad personam, ad absurdum, ad misericordiam, ad populum, ad baculum, ex silentio*). Kaip matyti iš išsamios analizės, retorinis idealas išlieka nepasikeitęs iki šiol – *logos, ethos ir pathos*. Šioje knygoje R. Koženiauskiene pristato savo naują teoriją – raktą į retorinę sėkmę ir apibūdina ją taip: „RAKTAS – efektyvus ir įsimenamas būdas, kuriuo tarsi „atrankinamos“ įtaigių posakių arba pasakymų gimimo paslaptys. Tai galimybė patiems kurti individualius autorinius (ne svetimus, ne iš aforizmų žodyno išmokus) pasakymus, kuriuos galima vadinti sentencišku kalbėjimu“ (Koženiauskiene 2013a, 119). Antroje monografijos dalyje

pateikiama rašytinių tekstų analizė. Profesorė pasirenka tris labai skirtingus autorius – Skirmantą Valiulį, Marijoną Mikutavičių ir Rimvydą Valatką. S. Valiulio tekstų ypatumai atskleidžiami per nuotaikingas antraštes, frazeologijos atnaujinimą, citavimo būdus, ne bendrinės kalbos leksikos žaismę. M. Mikutavičių autorė vadina eufemistinių perifrazių meistru, atskleidžia jo sugebėjimą korektiškai vertinti situaciją retorine entimema, žavisi metonimijų, palyginimų ir žaismingos ironijos galia. R. Valatka profesorei atrodo „visada pasirengęs atidengti kontrargumentų ugnį ir paprieštarauti pašnekovui“ (ten pat, 233), jo tekstų analizėje akcentuojamas antraščių negatyvumas, ironija, pamfletiškas, intertekstualumas ir svetimi balsai. Trečiasis skyrius skirtas sakytinių tekstų analizei. Autorė leidžia skaitytojui palyginti skirtingų pasaulių ir skirtingų epochų oratorius. Ji išsamiai nagrinėja ne tik Vytauto Landsbergio, bet ir Juozo Tumo-Vaižganto, Džono F. Kennedžio ir Dalai Lamos kalbas. Remdamasi oratorių kalbėjimu, autorė kiekvienam iš jų randa tinkamiausią apibūdinimą: V. Landsbergis – Nepriklausomybės sargas, J. Tumas-Vaižgantas – kalbanti šviesa, Dž. F. Kenedis – laisvės ir solidarumo šauklys, Dalai Lama – pasaulio sąžinė.

Visą nueitą nelengvą retorikos kelią gražiai yra apibūdinusi kurso draugė Eugenija Ulčinaitė: „Regina nuosekliai ėjo retorikos teorijos ir istorijos keliu, vienaip ar kitaip gilindama, plėsdama problematiką, analizuodama nebe tik antikos oratorių, bet ir mūsų laikų žymių žmonių kalbas“ (Grinevičiūtė 2016).

Retorikai duoklė atiduota ir vadovėliuose bei mokytojo knygoje, rašytose kartu su Broniumi Dobrovolskiu ir Zigmū Zinkevičiumi, vėliau su Danguole Mikulėniene ir Regina Rinkauskiene bei kitais autoriais (1999–2016). Tai vadovėliai, pratybų sąsiuviniai, kontroliniai, mokytojo knygos IX, X klasei „Tėvynė – tai kalba“, lietuvių kalbos vadovėliai Lenkijos Punsko licėjų – kiekvienai licėjaus klasei.

„Tuose vadovėliuose stengiausi populiariai išdėstyti retorikos ir stilistikos pradmenis, įduoti mokiniams raktą į retorinę sėkmę“, – teigia R. Koženiauskienė interviu „Mano kraštui“ (2021). 2016 m. per parodą, skirtą profesorės jubiliejui, vadovėlių bendraautorė D. Mikulėnienė sakė: „Jeigu reiktų rasti analogijų lietuvių kalbotyros istorijoje, profesorė gretinčiau su Sofija Čiurlioniene. Abi kalbininkės, aukštųjų mokyklų profesorės, abiem labai rūpėjo ir teberūpi kalba ir jos mokymas mokykloje. Tiesa, Sofija Čiurlionienė žemaitė: kietoko būdo, griežtoko žodžio, o Regina Koženiauskienė – aukštaitiško charakterio, jos kalba minkšta, aukštaitiškom intonacijom čiurlenanti. Kas dar bendro? Kitų kalbų mokėjimas, vertimai, aktyvus dalyvavimas kultūrinėje veikloje, lietuvių kalbos mokymas ir mokymo metodika“ (Grinevičiūtė 2016). Pats gražiausias vadovėlio pavadinimas D. Mikulėnienei tebėra „Tėvynė – tai kalba“, o patys brangiausi vadovėliai – skirti Punsko Kovo 11-osios lietuvių licėjaus moksleiviams.

Kalbant apie retorikos atgimimą, būtina paminėti ir kitą mokslininkę, prisidėjusią prie retorikos sugražinimo į Lietuvos mokslą ir jos tobulinimą šiais, jau XXI a. laikais. Tai Irena Buckley, Vytauto Didžiojo universiteto profesorė. Mokslinio kelio pradžia susijusi su literatūra – 1993 m. ji apgynė disertaciją „XIX a. lietuvių literatūros santykis su pagoniška kultūra ir krikščionyste“. Tačiau vėliau matyti ryškus posūkis į retoriką. I. Buckley

yra monografių „Retorikos tradicija XIX amžiaus lietuvių literatūroje“ (2006) ir „L’Eden lituanien et la Babylone française: les contacts culturels franco-lituanien au XIXe siècle“ (kartu su Marie-France de Palacio, 2012) autorė. Pirmojoje monografijoje pateikta labai aiški retorikos samprata. Retorinės analizės principus mokslininkė taiko XIX a. lietuvių literatūrai, apžvelgia tris šio laikotarpio tarpsnius ir apibūdina jų dominantes: klasikinės retorikos tradicijos apraiškas amžiaus pradžios tekstuose, krikščioniškosios amžiaus vidurio literatūros diskurso ypatumus ir retorikos pokyčius šimtmečio pabaigoje. Čia autorė analizuoja retorinių lietuvių kūrybos formų raidą. Monografijoje taip pat analizuojami istoriniai, kultūriniai, literatūriniai XIX a. tekstai, mezgamas naujas dialogas su šių tekstų kūrėjais, aktualizuojama retorinės kultūros tradicija Lietuvoje. Straipsniuose nepamirštama šio amžiaus literatūra, tik retorinis aspektas analizuojamas dar išsamiau, tiesa, neatsietas nuo kultūros ir tradicijų: „Krikščioniškoji retorika XIX a. vidurio lietuvių literatūroje“ (2004), „Krikščioniškasis XIX a. lietuvių literatūros diskursas: vyskupų retorika“ (2005), „Tarp retorikos ir poezijos: („Aušros“ 120-osios metinėms)“ (2005), „Tylos retorika: vienas XIX a. literatūros modernėjimo aspektas“ (2007), „XVIII amžiaus lietuvininkas XIX amžiaus lietuvių tekstuose: gyrimo retorika“ (2015) ir kt. Pastaruoju metu profesorė daugiau dėmesio skiria Prancūzijos ir Lietuvos kultūriniais santykiams, tačiau retorika nėra pamiršta, universitete ji dėsto viešojo kalbėjimo meną ir retoriką.

2013 m., rašydama straipsnį *Retorika ir stilistika – visumos ir dalies santykis* R. Koženiausienė to laiko retorikos pozicijas Lietuvoje lygina su Europoje ir pasaulyje vykstančiais procesais. Jos nuomone, šiuolaikiniame mokslų globalizacijos kontekste retorikos reikšmei išaugus ne tik visoje Europoje, bet ir visame pasaulyje, ji baigia „surinkti“ į vieną tikslingai veikiančią mechanizmą per porą šimtmečių išbarstytas dalis. Tačiau jokiū būdu negalima teigti, kad ji susirenka viską ir išlieka tokia pati. Naujosios retorikos kūrėjai susidūrė su tikrais iššūkiais: daugybe naujai atsiradusių mokslų. Jeigu į naująją retoriką žvelgsime kaip į discipliną, tai vienos dalys labai išaugo, išsiplėtojo, kitos, tarkim, memorija, atrodo, negrįžtamai atiteko psichologijai ir išnyko iš retorikos veikalų. Akcija, į kurią įeina balsas, tarsena, intonacija ir kūno kalba, t. y. laikysena, gestai, mimika, dažniausiai lieka svarbi praktiniuose oratorinio meno vadovėliuose arba leidžiama atskiru veikalu. Kai kuriose naujosiose retorikose visiškai neliko invencijos dalies, o elokucija, arba stilistika, visada buvo ir liko viena svarbiausių jos dalių. Net grupė μ pasivadinę belgų mokslininkai pirmieji savo veikalo antraštėje iškelę bendrąją retoriką, taigi lyg ir turėję semtis iš visų jos sudedamųjų dalių, veikale daugiausia kalba apie metaboles, taigi iš esmės apie figūras – grynąjį stilistikos objektą. Naujosios retorikos kūrėjams reikėjo ne tiek iš naujo savo teoriją „surinkti“, kiek atidžiai selektyviai pasirinkti. Kanono apskritai neliko: kiekvienas autorius, remdamasis naujausiais mokslų pasiekimais, į savo teoriją įtraukia vis skirtingus dalykus, tačiau stilistika visada lieka jos vienas tvirčiausių ramsčių. Retorika, galima sakyti, visiškai įtraukė stilistiką, išaugusią ir praturtintą naujais atradimais, kaip teisėtą ir visada labai svarbią struktūrinę dalį ir sinekdochos principu susikeitė vietomis – tapo visuma vietoj dalies.

Nei stilistika, nei kitas kuris susigrąžintas autonomines teises įgijęs mokslas nuo susijungimo su retorika nenukentėjo – atvirksčiai, jiems atsiveria dar platesnės ieškojimų ir tarpdalykinių tyrimų galimybės. Šie mokslai gali būti plėtojami ir visiškai savarankiškai, ir retoriniais aspektais. Netgi visišką autonomiją turintis logikos mokslas, retorikos teoretikų sujungtas su stilistika, išveda figūrinės paralogikos tyrimus. Stilistai dažnai pasinaudoja retorikos mokslo teikiamomis galimybėmis. Stilistai į savo tyrimus dažniausiai įtraukia dispoziciją, elokuciją ir akciją – paskutinę retorikos dalį. Kalbėtojo balsas, tonas, intonacija, kūno kalba, pasakymo būdas, taip pat laikas, vieta, adresatas ir visos kitos komunikacinės situacijos, įvairūs kalbinio elgesio aspektai papildo stilistinių elementų, pasakymų ir tekstų semantinę analizę (Koženiauskiene 2013).

Šiandien retorika įvairiuose privačiuose kursuose dėstoma kaip įtikinimo, paveikumo priemonė arba mokoma retorikos technikos. Retorikos subtilybių moko vadybininkai, psichologai, aktoriai, tačiau ši veikla nėra šio straipsnio objektas – mums rūpi retorikos mokslo sklaida, jos vieta universitetų programose. Retorika šiandien kaip atskiras dalykas dėstomas Klaipėdos universitete (Asta Balčiūnienė, Solveiga Sušinskienė – Taikomoji retorika; Retorika verslo komunikacijoje), Vytauto Didžiojo universitete (Daiva Urmonienė – Retorika ir komunikacija, I. Buckley – Retorika, Viešojo kalbėjimo menas ir retorika), Mykolo Romerio universitete (pirmasis dėstytojas – Gintautas Akelaitis, vėliau dėstė Rūta Brūzgienė, R. Dorbžinskienė – dabar kartu su akademiniu rašymu), Muzikos ir teatro akademijoje (V. Knabikaitė, Adrija Čepaitė – sceninės kalbos, iškalbos retorika), ISM (Vita Akstinaitė – Vadovo retorika ir komunikacija), Vilniaus universiteto Šiaulių akademijoje (J. Vaskelienė – retorikos bendrauniversitetinis dalykas (BUS), Kauno fakultete (E. Gabrėnaitė, Skirmantė Biržietienė, Skirmantė Šarkauskienė; G. Bankauskaitė-Sereikienė – oratorystės dalykai). Vilniaus universitete iš pradžių retorika dėstyta lietuvių filologijos programos studentams (R. Koženiauskiene, I. Smetonienė), vėliau patvirtintas retorikos BUS'as. Retorikos mokyti susirenka studentai iš visų fakultetų. Tai vienas iš populiariausių universiteto bendrauniversitetinių dalykų, nesutalpinantis visų norinčių pažinti retorikos paslaptis (dėstytojai R. Koženiauskiene, I. Smetonienė, Marius Smetona, A. Valotka). Be to, retorika dėstoma teisininkams (M. Smetona), vertėjams (Ingrida Tatolytė), ilgą laiką dėstyta filosofams (Regina Čičinskaitė, A. Valotka). Mokymosi pagrindas tebėra R. Koženiauskiene „Retorika: iškalbos stilistika“, tačiau atsirado ir šiuolaikinei retorikai aktualių mokymo priemonių, tokių kaip G. Bankauskaitės-Sereikienės „Oratorystės menas“ (2013, 2020), I. Tatolytės „Praktinė retorika vertėjams žodžiu“ (2014), A. Valotkos „Aš kalbu – manęs klausosi“ (2017), „Retorinė paveikiųjų diskursų analizė“ (E. Gabrėnaitė). Iš retorikos dalykų apginta disertacijų, pavyzdžiui: Dariaus Amilevičiaus „Sinoptinių evangelijų autorių retorika“ (2010), E. Gabrėnaitės „Reklamos topika: persvazijos instrumentai“ (2010), Aleksandro Pister „Muzikinės retorikos ir afektų teorijos funkcionavimo modeliai Johanno Kuhnau Biblijose istorijose“ (2011), Giedrės Vaičekauskiene „Lietuvos politinių lyderių retorikos projektavimas ir sugestyvumo išraiškos“ (2019) ir kt.

XXI a. antrojo dešimtmečio retorikos iššūkiai ir problemos

Dėstydami retoriką vadovaujamės klasikiniu retorikos kanonu, kurį atgimus retorikai iš naujo atrado visos šalys, tačiau aiškiai matome ir pasikeitimus: pasaulyje perkainojama viskas – nuo socialinių santykių, vertybių sistemos iki kalbos. Tai, kas buvo taip aiškiai suprantama retorikos kanone, imama laužyti, bandoma nustatyti naujas taisykles ir tradicijas. Pastebėta, kad tokių naujovių pirmiausia atsiranda JAV, vėliau jos plinta į Europą ir galiausiai pasiekia mus. Čia nesiekiami naujoves kritikuoti ar kaip nors vertinti (tam turi praeiti šiek tiek laiko), tiesiog norima atkreipti dėmesį į tai, kas vyksta arba jau yra pas mus, be to, šias naujoves aptariame ir svarstome su studentais. Visa tai aptariama konspektyviai, nes kiekvienas naujas dalykas yra vertas atskiro straipsnio.

Oratoriaus išvaizda

Kai klausiama studentų, kaip turi atrodyti geras oratorius, dauguma pirmiausia pamini kostiumą, gražius batus, tvarkingą šukuoseną, kartais kaklaraištį, žino, kad oratorius turi vengti provokuojančių detalių, ryškių akcentų, kurie blaško klausytoją. Tačiau paprašyti išvardyti oratorius, kurie jiems daro didžiausią įtaką, vardija anaiptol ne kostiumuotus, o šiuolaikinius žmones, kurie keičia pasaulį, pavyzdžiui, Eloną Muską. Jis paprastai avi paprastus batelius, džinsus. Vadinasi, apranga jau nebeturi įtakos. Naujosios Zelandijos, Afrikos tautelių žmonės išeina viešai kalbėti su savo tautiniais drabužiais, ryškiai dažytais plaukais ir niekas nesako, kad jie prasti oratoriai. Štai Naujojoje Zelandijoje ministre tapo moteris su matoma tatuiruote ir tai jau nebelaikoma provokuojančiu akcentu. Retorikos specialistai pabrėžia, kas dabartinio oratoriaus išvaizdai svarbiausia – apranga turi būti tvarkinga, švari ir tikti vietai, kurioje bus sakoma kalba (suprantama, kad nė vienas oratorius neis kalbėti apie ekonomiką viešai su guminiiais batais), individualumą gali pabrėžti išskirtinė šukuoseną, ryškūs aksesuarai. Studentų manymu, svarbiau yra oratoriaus iškalba, kad būtų kalbama kuo aiškiau, kad oratorius išmanytų temą.

Oratorius – aktorius

Ši nuostata paveldėta iš klasikinio kanono, tačiau dabar retorikos teorijoje atsiranda nuostata, kad oratorius gali nepritarti idėjoms, bet išėjęs kalbėti privalo su tuo susitapatinti taip, kad klausytojams atrodytų, jog tuo jis tiki. Dėstydamas kad ir skaudžiausią temą jis turi suvaldyti emocijas, nes jo vaidmuo konkrečiu atveju yra kitoks – iš esmės oratoriaus kalba yra monospektaklis žiūrovams.

Kūno kalba

Kūno kalba gali būti perduodami žodžiai, kurių oratorius nepasako. Ji padeda pastiprinti, pašvelninti žodžius. Valstybėse, kur ko nors negalima pasakyti žodžiais, tai oratorius gali pasakyti kūno kalba: oratorius sako taip, o kūno kalba – ne. Be abejo, auditorija turi su-

prasti, ką oratorius nori pasakyti. Retorikos specialistai teigia, kad judesiai gali išduoti tavo pomėgius, pačią asmenybę, todėl kūno kalba turi būti paruošta, kaip ir pati viešoji kalba.

Oratoriaus teismo klausimas

Klasikinėje retorikoje tarsi viskas buvo aišku – oratorius teismus, nes jis išmano temą, jo surinkta medžiaga patikima, puikiai pasirinkta argumentavimo strategija. Šiandien oratorius ne visada teismus, nes kažkas įsižeidė (o įsižeidžiama dėl visko), kažkam oratorius nepatiko. Surinkti medžiagą taip pat tapo labai sunku, nes tema turi būti apžvelgta iš skirtingų ideologinių ir politinių spektro pusių, nes kitaip oratorius nežinos, kaip apginti savo argumentus. Vienas iš didžiausių iššūkių – gyvenimas informaciniame ir socialiniame burbule. Oratorius gali būti neteismus, nes nežino, kas yra kitame burbule, gal tiesa kaip tik ten. Vis dažniau retorikoje susiduriama su melagienomis (*fake news*). Uždarame burbule yra visos galimybės melagienai sklirti, jeigu oratorius neišeina iš savo burbulo ribų, jis melagieną nesąmoningai platina toliau. Melagiena gali būti pasirenkama ir sąmoningai, kai norima manipuliuoti auditorija. Iš įvairių tyrimų žinoma, kad auditorija ypač jautriai reaguoja, jeigu tai atsitinka gyvūnams ir vaikams. Tuo galima pagrįsti bet kurią melagieną. Šiandien dažna ir manipuliacija faktais, ypač tai matyti propagandiniame kare, kuris vyksta šalia tikro Rusijos karo prieš Ukrainą, arba norint sumenkinti oponentą, nepatikusį / neįtikusį žmogų. Manipuliacija vyksta keliais būdais: 1) atsirenkami tik oratoriui naudingi faktai, kiti nutylimi; 2) faktai yra tikri, jie net nekomentuojami, leidžiama pačiam žiūrovui, skaitytojui, klausytojui pasidaryti išvadas; 3) iš konteksto ištraukiama citata ir pateikiama kaip faktas, o adresatas paprastai net neieško konteksto, nes tai atima laiko, reikalauja tam tikrų psichinių intencijų ir pajėgumų.

Kalbinis maskavimas, arba ko negalima sakyti

Cancel culture privedė prie cenzūros ir savicenzūros. Iš vienos pusės savicenzūra yra gerai, nes oratorius turi apmąstyti kiekviena savo žodį, kad neįžeistų auditorijos, tačiau savicenzūra jau peržengia ribas, nes bijoma sakyti, bet nežinoma kodėl. Taip imama ieškoti naujų terminų, kartais eufemizmų, kad būtų bent trumpam paslėpta tiesa, pavyzdžiui, buvęs terminas *genų manipuliacija* dabar pakeistas į *genų inžinerija*; tie, kurie yra prieš abortus, laiko tai žmogžudyste, tie, kurie už abortus, vadina tai *vaisiaus panaikinimu*. Dabar oratorius turi žinoti, kodėl save cenzūruoja – ar tai etika, ar baimė kažkam neįtikti. Kitas svarbus šiuolaikinis dalykas – jei savęs necenzūruoji, yra priverstinė cenzūra – „socialinio teisingumo kariai“. Amerikoje jau yra sąrašai žodžių (atnaujinami kasmet, pavyzdžiui, studentų miesteliuose), kurių negalima vartoti. Jeigu vartoji, gali susilaukti net susidorojimo. Pas mus taip pat bandoma ieškoti tokių žodžių, pavyzdžiui, *negras, čigonas, invalidas*, juos įtraukti į kažkokį draudžiamų viešajame gyvenime sąrašą, dangstomasi politikorektiškumu, nesigilinant į politikorektiškumo sąvokos apibrėžtį.

Didžiosios argumentavimo klaidos

Kažkada laikyta didžiausia argumentavimo klaida *argumentum ad hominem* Vakaruose pasidarė norma, per debatus tai paplis ir pas mus. O štai manipuluoti emocijomis (*argumentum ad misericordiam*) Vakarų oratoriams jau nesiseka. Verkiančio oratoriaus auditorija suskyla į tris dalis: toks oratorius vieniems sukelia priešpriešą, kiti susitapatina su juo, bet dalis sekėjų atsitraukia, nes nenori būti laikomi tokiais pat verksniais. Taigi, verksmingos išvaizdos ir balso, auką vaidinančio prezidento greičiausiai niekas nebeišrinktų.

Klausytojas

JAV yra atskira retorikos šaka – klausančiojo retorika. Šiuolaikinių klausytojų problema – įrenginiai, technologijos. Dėmesio sukaupimas trumpėja, pusė auditorijos jau po pusvalandžio žiūri į telefoną, nes informacijos jau nebepriima, oratoriaus, net kalbant žymiausiems verslo atstovams, prašoma paskaitą sutrumpinti iki 20 minučių, o mintis išdėstyti koncentruotai ir vizualiai, nes kitaip auditorija nesuprantanti. Kita problema – technologijos. Šiuolaikinis klausytojas jau žino daugiau už oratorių, nes, išgirdęs mintį, tuoj susiranda informaciją internete, vadinasi, galima ir nesiklausyti – auditorijoje šurmulys, replikos, komentarai. Patys baisiausi yra tie klausytojai, kurie tiek žodžiu, tiek kūno kalba sako – „man nerūpi“! kad ir ką sakytų, pasakotų ar rodytų oratorius. Retorikos specialistams ir oratoriams kyla klausimas – ką tada daryti su auditorija, kad viešosios kalbos tikslas būtų pasiektas? Specialistų atsakymas – įtraukti ją į kalbą (klausimai, vaizdo informacija, žaidimai ir t. t.). Aišku, auditorija gali nenorėti žaisti, tuomet oratoriaus darbas dar pasunkėja, nes reikia turėti ir planą A, ir planą B. Tačiau vieno recepto nėra, auditorijos valdymas labiausiai priklauso nuo oratoriaus patirties dirbant su skirtingomis auditorijomis.

Naujausia problema

Grotažymė – ja pasakoma visa istorija, pavyzdžiui, #MeToo, ir nieko nereikia pasakoti. Jaunimas grotažymėmis jau susikalba ir dalinasi informacija. Piktografinis mąstymas stumia viską, prie ko buvome įpratę!

Apibendrinimas

Tiek retorika, tiek stilistika nuėjo ilgą ir duobėtą kelią ne tik Lietuvoje, bet ir kitose šalyse. Nors po laisvųjų menų reformos pamažu išigali stilistika, tačiau, kaip matyti iš straipsnyje pateiktos medžiagos, retorika vis iš naujo pakyla kaip nenuginčijama komunikavimo neišvengiamybė. Taip pat matyti, kad retorika stengiasi prisitaikyti prie laiko, prie jai suteikto vaidmens: tai prie nustūmimo į literatūros teoriją, poetiką, kalbėjimo technikos, tai prie autoritarinių režimų jai primesto propagandos vaidmens. Tačiau kad ir kaip keistųsi požiūris į retoriką, per visus amžius išlieka svarbiausias jos tikslas – įtikinimas. Tik prakalbus apie retoriką, vėl prisimenamas jos kanonas ir svarbiausios puoselėtos vertybės.

XXI a. iššūkiai ir bandymas vėl klibinti jos pamatus yra tik dar vienas mėginimas kažką keisti, neigti, daryti priešingai. Gali būti, kad retorika prisitaikys prie naujųjų vėjų, tačiau klasikiniai dalykai, ko gero, išliks ir prie jų bus grįžtama, nes retorika ir jos pagrindinis įrankis kalba yra kultūros pagrindas, o jos nesiūloma atsakyti net kosmopolitiškame šiandieniniame pasaulyje.

Lietuvių stilistikos ir retorikos genėzė atliepia pasaulyje vykstančius procesus, šiuo metu yra retorikos apogėjus. Kiek ją paveiks kitose šalyse vykstančios retorikos slinktytys, šiandien sunku pasakyti, tačiau viena aišku, kad jos dėstymu universitetuose nereikėtų apsiriboti, ji turi žengti į mokyklą ir prisidėti prie kultūringos, argumentuotai kalbančios ir diskutuojančios visuomenės kūrimo.

Literatūra

- Baltmiškė, Karolina. 2021. Regina Koženiauskiene: savo svajonių perspektyvoje lietuvių kalbą noriu regėti kaip kultūros kalbą, *Mano kraštas*, 2021-06-28.
- Barauskaitė, Janina. 2002. *Kazimieras Romualdas Župerka, Bibliografijos rodyklė*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Bitinienė, Audronė. 2006. Juozo Pikčilingio funkcinė stilistika, *Kalbos kultūra* 79, 299–305.
- Grinevičiūtė, Agnė. 2016. Reveransas elegantiškajai retorikos karalienei, *bernardinai.lt* 2016-02-18.
- Koženiauskiene, Regina. 2001. *Retorika. Iškalbos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Koženiauskiene, Regina. 2008. Kazimiero Jauniaus „Dvasiškosios iškalbos“ stiliaus samprata. *Lituanistica* 54(3), 27–36.
- Koženiauskiene, Regina, Angelė Pečeliūnaitė, Marius Tverijonas (sud.). 2010. *Juozas Pikčilingis. Stilistikos darbų rinktinė*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Koženiauskiene, Regina. 2013a. Retorika ir stilistika – visumos ir dalies santykis. Šiuolaikinės stilistikos kryptys ir problemos. Vilnius: LEU leidykla.
- Koženiauskiene, Regina. 2013b. *Retorinė ir stilistinė publicistinių tekstų analizė*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Pikčilingis, Juozas. 1971. *Lietuvių kalbos stilistika I*. Vilnius: Mintis.
- Pikčilingis, Juozas. 1984. Lietuvių kalbos stilistika. *Mūsų kalba* 3, 30–31.
- Knabikaitė, Vaida. 2002. Juozo Pikčilingio lingvistinės lietuvių kalbos stilistikos teoriniai pagrindai. *Kalbotyra* 51(1), 79–87.
- Knabikaitė, Vaida. 2017. Profesorius Kazimieras Romualdas Župerka – lietuvių kalbos stilistikos kūrėjas. *Bendrinė kalba* 90, [1–4].
- Kvašytė, Regina. 2006. Trumpa lietuvių ir latvių kalbų stilistikos tyrimų apžvalga. *Lietuvių ir latvių gretinamosios stilistikos klausimai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Tatolytė, Ingrida. 2014. *Praktinė retorika vertėjams žodžiu*. Vilnius: VU leidykla.
- Ulčinaite, Eugenija. 2009. *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai*: kolektyvinė monografija (ser. *Fontes historiae universitatis Vilnensis*). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.